

баъзе маҳсулотҳои ҳунармандии ин мамлакатро на танҳо дар бозорҳои дохилӣ, балки берун аз он ҳам пайдо кардан мумкин буд. Барои ба ин мамлакат сар даровардани молҳои саноатии русӣ дар ҳудуди Осиёи Марказӣ сохтани роҳҳои оҳан тақониддӣ бахшид.

Амир Ҳабибуллоҳон бо мақсади инкишоф додани тиҷорати дохилию хориҷӣ ба тоҷирон аз ҳазинаи давлат 1.800 ҳазор рупия қарз дода, тамоми қарзҳои пешини онҳоро (аз замони Шералиҳон то замони худ) бахшида буд. Соли 1912 дар Кобул як муассисаи бонки Давлатӣ таъсис ёфт, ки он на танҳо ба тоҷирон ва дигар мизочон қарз меод, балки дигар муомилоти пулӣ ва бонкиро низ иҷро мекард. Амир Абдурахмонхон тоҷирони афғонро қатъиян манъ карда буд, ки аз роҳҳои оҳан истифода намоянд. Амир Ҳабибуллоҳон бошад ин амрро бекор кард.

Шароити мусоиде, ки амир Ҳабибуллоҳон барои инкишофи тиҷорат ба вуҷуд оварда буд, сабабгори зиёдшудани боғу тоқзорҳо гардид. Масалан, дар давоми 5 сол тамоми заминҳои атрофи Қандаҳор ба боғ табдил дода шуд ва содироти мева аз ин мулк дар муддати кӯтоҳ се баробар афзоиш ёфт. Умуман, дар муддати 10 сол (солҳои 1904-1915) тиҷорати хориҷии Афғонистон бо Ҳиндустон ва Русия бештар аз ду маротиба зиёд гардид. Агар аз мамлакатҳои Ҳиндустон ва Русия ба Афғонистон намудҳои гуногуни маҳсулоти саноатӣ ворид шаванд, аз Афғонистон ба он мамлакатҳо асосан маҳсулоти зироаткорӣ ва чорводорӣ, пеш аз ҳама ғалла, пахта, пашм, пӯсти қароқӯлӣ ва мевачот содир мешуд. Дар ин давр Мазори Шариф ба маркази асосии истеҳсоли ғалла, шолӣ, Ҳазорачот – маркази истеҳсоли пашм, ғалла ва равған, Қандаҳор – маркази парвариш ва фурӯши аспҳо ба ҳисоб мерафт. Масалан, дар намоишгоҳи ҳарсолаи Қандаҳор то 3 ҳазор асп хариду фурӯш мешуд.

**Ба вуҷуд омадани
табақаи коргарон ва
буржуазия**

То охири асри XIX аз ҷиҳати табақабандӣ мардуми Афғонистонро асосан дехқонон,

феодалон (заминдорон ва чорводорони калон), точирон, рӯхониён, ҳунармандон ва косибон ташкил медоданд. Дар нимаи дуюми асри XIX Афғонистон ба тасарруфи империяи Британияи Кабир, ки давлати тараққикардаи сармоядорӣ ба ҳисоб мерафт, кашида шуд. Аз ин рӯ, тавассути Ҳиндустон, ки он низ мустамликаи Англия буд, ба қаламрави Афғонистон муносибатҳои сармоядорӣ сар дароварда, инкишоф меёфт. Дар Афғонистон муносибатҳои молию пулӣ ба вучуд меомад. Маҳсулоти кишоварзон, косибон ва ҳунармандон бештар вобастаи бозор мегардиданд.

Ба вучуд омадани муносибатҳои молию пулӣ дар деҳот имконият медод, ки ҳиссаи бузурги моликият – замин дар дасти гурӯҳи хурди ҳаннотон чамъ гардад ва қисме аз аҳолии деҳот – деҳқонон аз замини худ маҳрум шаванд. Қисме аз ин гурӯҳ деҳқонон, бо ҳамроҳии косибон ва ҳунармандони харобгардида, минбаъд дар корхонаҳои саноатӣ ба кор даромада, аввалин дастаҳои коргарони маҳаллии Афғонистонро ташкил медоданд. Масалан, танҳо дар мошинхонаҳои Кобул 5 ҳазор коргарон кор мекарданд. Шароити меҳнати онҳо хеле вазнин буд ва онҳо маоши ночиз (8 рупия) мегирифтанд. Дар корхонаҳои саноатӣ, сохтмони роҳҳо, муассисаҳои ҷустуҷӯи маъданҳо мутахассисони хориҷӣ ба кор ҷалб шуда буданд. Коргароне, ки дар дигар корхонаҳои саноатӣ, устохонаҳо, сохтмони роҳҳо, корвонсаройҳо ва ғайра кор мекарданд, хеле сершумор буданд. Вале шароити кор ва зиндагии онҳо ҳам чандон хуб набуд.

Буржуазияи миллии Афғонистон асосан аз ҳисоби точирон ва заминдорону чорводорони калон ташаккул меёфт. Аммо фаъолияти онҳо бештар бо роҳи судхурӣ пеш мерафт. Яке аз падидаҳои наवे, ки дар муомилоти байни заминдорони калон ва деҳқонони иҷоракор дар ин давра арзи вучуд кард, ин пайдо шудани табақаи махсуси мустаъҷирон мебошад. Онҳо дар байни заминдорони калон ва деҳқонони иҷоракор мавқеи миёнаравиро ишғол мекарданд. Мустаъҷирон киштзорҳои ва-сеи зироати давлатӣ ва феодалиро барои чандин сол иҷора гирифта, дар байни деҳқонони кироҷкор ба ҳиссаҳои хурд-хурд тақсим намуда, аз онҳо андози замин ё кироҷи заминро аз

меъери муқаррарӣ зиёдтар меситониданд. Дар натиҷаи чунин амалиёт мустаъҷирон сол аз сол бодавлат гардида, соҳиби сармояи муфт мешуданд. Фаъолияти онҳо на танҳо аз пайдо шудани муомилоти сармоядорӣ дар зироаткорӣ шаҳодат меод, балки он гувоҳи ташаккули буржуазияи дехот буд.

Сарчашма:

«...Аз дасти зулм ва тааддиёти мустаъҷирон ва тақсилдорон мардум аз ҷони худ безор мешуданд ва маҷбур буданд, ки ё молу мулк ва ҳатто фарзандони худро дар бадали қиммати ночизе бифурӯшанд, ё ҷамъулҷамъ мисли ҷамшедиҳо ба кишварҳои бегона фирор намоянд ё ниҳоятан даст ба қиёми умумии зидди истибдодҳои феодалӣ бардоранд. Аз ин ҷо буд, ки дар ибтидои асри XX ҳам мисли замони амир Абдурахмонхон шӯриш ва қиёмҳои халқӣ ва зидди зулми феодалӣ ҳамонро ба шиддат давом мекард. Агар пештар муборизони фаъоли ин ҷунбишҳо асосан деҳқонони мазлум ва бенаво бошанд, акнун сафи онҳо аз ҳисоби аҳолии шаҳрҳо, аскарони қаторӣ ва гурӯҳҳои буржуазӣ-либералии низомӣ ва мулкӣ, инчунин уламо ва равшанфикрон васеъ шуда буд.» (Ниг.: Назаров Ҳ. Мақоми тоҷикон дар таърихи Афғонистон. – с.287)

Санаҳои муҳим:

- 1901-1919 – солҳои ҳукмронии амир Ҳабибуллохон
- 1907-1919 – сохтани аввалин дастгоҳи барқӣ дар Парвон
- 1909 – ба кор даромадани фабрикаи чармгарӣ дар Кобул.
- 1909 – ба Ҳиндустон фиристода шудани дастаи 57 нафараи ҷавонон барои омӯختани касби ронандагӣ ва механикӣ
- 1912 – таъсис ёфтани ширкати махсуси боркашии автомобилӣ
- 1912 – таъсис ёфтани муассисаи бонки Давлатӣ дар Кобул

Савол ва супоришҳо:

- 1) Чорабиниҳои аввалини амир Ҳабибуллохонро гӯед?
- 2) Вазъи кишоварзӣ, саноат ва роҳҳои Афғонистон чӣ гуна буд?
- 3) Дар бораи андозҳои Афғонистон чӣ медонед?
- 4) Барои инкишофи тиҷорат аз тарафи ҳукумати Афғонистон чӣ гуна чораҳо андешида шуд?
- 5) Охири асри XIX ва махсусан ибтидои асри XX дар Афғонистон кадом табақаҳои нави иҷтимоӣ ба вуҷуд омаданд?

6) Мустаъҷирон гуфта кихоро дар назар доранд? 7) §§35 ва 36-ро такрор намоед.

§§39-40. ҲАРАКАТИ МАШРУТАҲОҲӢ ВА ЭЪЛОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТИ АФҶОНИСТОН

Падидаҳои нави маданӣ. Мактаби Ҳабибия Аз ҷиҳати иқтисодӣ ва маънавӣ паст будани мамлакат зиёиёни пешқадамро ба ҳаёти нав бедор намуд. Дар ташаккули онҳо ҳаёти маънавии мамлакатҳои атрофи таъсири зиёд доштанд. Зиёиёни пешқадам иқроӣ буданд, ки мардуми Афғонистон аз маънавиёт хеле қафо мондаанд. Онҳо аз ҷунин ҳолат баромаданро дар бунёди мактабҳои замонавӣ, мувофиқи тақозои замон тарбия намудани ҷавонон мегиданд. Худи амир Ҳабибуллоҳон ҳам дар ҷунин мавқеъ буд. Вай ба падидаҳои нави, ки дар байни зиёиёни миллӣ пайдо шуда буд, монеъ нашуд.

Соли 1903 дар Кобул аввалин мактаби миёнаи замонавӣ – Ҳабибия таъсис ёфт, ки онро баъзан ҳамчун литсей ва ё мадраса ном мебаранд. Мактаби Ҳабибия аз се зина: ибтидоӣ, рашидӣ ва эълоӣ иборат буд. Дар давоми таҳсил ғайр аз забон, адабиёт, ақидаҳои динӣ, инҷунин таърих, ҷуғрофия, ҷабр ва муқобила, мусалласот, хандаса, таҳлили механика, ҳикмати табиӣ, кимиё ва забони англисӣ омӯхта мешуд. Ба ғайр аз ин дар 6 ҳавзаи шаҳри Кобул боз мактабҳои нави ибтидоӣ барпо карда шуд. Бар замми ин тамоми мактабҳои анъанавӣ вазифадор карда шуданд, ки аз рӯи барномаи таълимӣ вазорати маориф ба омӯхтани илмҳо ва фанҳои нави машғул шаванд. Дар муддати хеле кӯтоҳ шумораи умумии талабагони мактаби Ҳабибия аз 269 нафар то ба 1534 нафар зиёд шуд. Дар мактабҳои ибтидоӣ бошад 700 нафар шогирдон таълим мегирифтанд. Мувофиқи талабот дар Кобул як дорулмуаллимини ибтидоӣ низ ташкил гардид, ки дар муддати хеле кӯтоҳ миқдори талабагони он аз 150 то ба 900 нафар расид.

Дар мактабҳои номбурда аввалин соҳибмансабони мулкӣ ва афсарони низомӣ аз байни ашрофзодагони мамлакат

тарбия гирифта, ба камол расиданд. Дар таълиму тарбияи мактабҳо устодон аз Ҳиндустон, Туркия ва ғайра ҷалб шуда буданд.

Ғайр аз мактабҳо дар Кобул аввалин матбааи ҷопӣ, хати телефонии байни Кобул-Чалолобод, Кобул-Парвон, шифоҳонаҳои занона ва мардона (бо лабораторияш) таъсис гардиданд. Амир Ҳабибуллоҳон баъди сафараш (соли 1907) ба Ҳиндустон, тамоми соҳибмансабони мулкӣ ва низомиро амр карда буд, ки хатман либоси расмӣ аврупоӣ тобистонӣ ва зимистонӣ дошта бошанд.

Умуман тағйиротҳои маданияу иқтисодии дар Афғонистон ба вуҷудомада аз он гувоҳӣ медиҳад, ки амир Ҳабибуллоҳон ба истиснои тамоми камбудихо, дар муқоиса бо амирони охиринаи Бухоро – Абдулаҳадхон ва Олимхон замони худро нисбатан дуруст дарк кардааст. Аз ин рӯ вай барои пешравии мамлакати худ, ба сӯи тамаддун баъзе қадамҳои бочуръатона гузоштааст.

Машрутаҳоҳон - ҷавонафғонҳо ва маорифпарварӣ

Бо вуҷуди нисбатан ором будани мамлакат ҳар ҷо ҳар ҷо ҷунбишҳои иҷтимоии мардумӣ тез-тез ба амал меомаданд. Мардуми меҳнаткаш бо ҳамин роҳ эътирози худро нисбат ба беадолатии замон, махсусан зулму истибдоди амалдорон, феодалон, аз ҷумла, мустаъҷирон, ба муқобили вазнинии андозҳо баён мекарданд. Махсусан, дар Ҳазораҷот ва Ҳирот шӯришҳои мардумӣ бештар ба амал меомаданд. Масалан, шӯриши мардуми Ҳирот бо сарвари Саид Аҳмадхон 2 сол давом кардааст. Солҳои 1910-1912 ҷунбишҳои халқӣ қариб тамоми қаламрави Афғонистонро фаро гирифта буд. Аксари он ҷунбишҳо бо қувваи аскарон хомӯш карда мешуданд.

Ифодакунандаи асосии манфиати мардуми меҳнаткаш машрутаҳоҳон ва маорифпарварон ба ҳисоб мерафтанд. Зеро, мақсади асосии мардуми ба мубориза бархеста ин таъмини баробарӣ, адолати иҷтимоӣ, ҳаққу ҳаққоният, ҳукумати халқӣ ва ғайра буданд. Машрутаҳоҳон ва маорифпарварон бошанд амалӣ шудани ин ормонҳоро дар симои подшоҳи одил, та-раккиҳоҳ, мардумпарвар ва маорифпарвар меиданд. Дар

бисёр адабиёти илмӣ машрутаҳо ҳамаҷун ислохотҳо ё худ «ҷавонафгонҳо» ном бурда шуданд. Албатта ин беасос нест. Зеро, иштирокчиёни ин ҳаракат аксар ҷавонони нав бедораштаи Афғонистон буданд, ки дар мавқеи ислохот меистоданд. Аз ин ҷиҳат дар марому мақсади машрутаҳои Афғонистон ва ҷадидон – ҷавонбухороиёни Бухоро як умумияте дида мешавад.

Пешоҳанги ҳаракати машрутаҳои «Анҷумани уламо» буд, ки 50 нафар олим ва ашхоси бомаърифати замонро муттаҳид мекард. Он аз тарафи ҳукумат бунёд гардида, вазифадор карда шуда буд, ки дар асоси омӯхтани вазъи молӣ ва идории мамлакатдорӣ ба амир пешниҳод намоянд ва вобаста ба онҳо дастуру низомномаҳои заруриро низ тартиб диҳанд. Яке аз манбаъҳои муҳими ғоявӣ ва назариявии онҳо рӯзномаи «Ҷабл ул-матин» ба шумор мерафт, ки он аз соли 1893 инҷониб дар Калкутта бо сармуҳаррири тарафдорони мактаби сиёсии Саид Ҷамолиддини Афғонӣ таъриф ва нашр мегардид. Баъди таъсиси литсей ё худ мадраси Ҷабибия он ба яке аз марказҳои муҳими машрутаҳои табдил ёфт. Вале доираи машрутаҳои ва маорифпарварӣ аз доираи ин мадраса ҳам баромада, ҷавонони зиёдеро фаро гирифта буд, ки онҳо аз табақаҳои гуногуни аҳоли буданд.

Нухзат ё худ ҳаракати машрутаҳои соли 1906 таъсис ёфт. Муассисони он дар як хонаи торик ҷамъ омада, ҳамдигарро фарқ намекарданд ва бо ин восита онҳо мехостанд сирӯ асрорашон пӯшида монад. Куръон ва шамшер рамзи мубориза ва ғайрияти онҳо ҳисоб мешуд. Бо ин онҳо садоқат ва вафодории худро нисбат ба дини ислом, истиқлолиятҳои ва маорифпарварӣ нишон медоданд. Роҳбари умумии онҳо Муҳаммад Сарвари Қандаҳорӣ, устоди мадраси Ҷабибия интихоб гардида буд. Шумораи умумии аъзоёни нухзати машрутаҳо танҳо дар шаҳри Кобул ба 300 нафар мерасид.

Машрутаҳо нисбат ба ҳеҷ кадом аз қавму қабилаҳо, табақаҳои иҷтимоӣ ва пайравони дину мазҳаб таассуб ва тангназарӣ зоҳир накардаанд ва онҳо ҳадафҳои олиии миллии

худро иборат аз гузаронидани ислохоти дохилӣ, таъмини рушду инкишофи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ба даст даровардани истиклолияти сиёсии Афғонистон медонистанд. Ҳамин нуқтаҳо мазмуни асосии талабномаҳои онҳоро ташкил меод. Масалан, дар талабномаи онҳо омадааст: итоат ба тамоми аҳкоми ислом; ба даст даровардани ҳуқуқи миллӣ; таъмини маориф ва макотиб ва васоили бедории мардум ва матбуот; таъсиси маҷлиси Шӯрои миллӣ бо роҳи интихоботи озоди намояндагони мардум; таъмини истиклоли сиёсӣ ва озодии Афғонистон ва густариши равобити сиёсӣ ва иқтисодӣ бо дунёи хориҷ; таъмини адолати иҷтимоӣ ва ғайра.

Хулоса, низоме, ки маршрутаҳои дар пайравии таълимоти Саид Ҷамолӣдини Афғонӣ ба миён гузошта буданд, тақозо мекард, ки дар асоси интихоботи озод, тахрезии қонун ва қонуният як ҳукумати миллӣ ташкил карда шавад, ки вай дар назди халқ масъул ва ҷавобгар бошад.

Соли 1909 маршрутаҳои дар Ҷалолобод талабномаи худро ба амир Ҳабибуллоҳон расониданд. Дар аввал амир он талабҳоро хуш қабул кард. Вале қувваҳои иртиқоии дохилӣ ва хориҷӣ ба ӯ фишор оварда, исбот карданӣ шуданд, ки маршрутаҳои вайро сарнагун кардан меҳоянд. Баъди ин амир саҳт бадгумон шуда, ба ҷазо додани маршрутаҳои фармон меҳад. Дар натиҷа 85 нафар, аз он ҷумла Муҳаммад Сарвари Қандаҳорӣ (Возиф) қатл гардиданд.

Ҳаракати маршрутаҳои ба ғайр аз Кобул, шаҳрҳои Ғазнӣ, Ҷалолобод, Қандаҳор, Ҳирот ва Мазори Шарифро низ фаро гирифта буд. Масалан, маршрутаҳои Ҳирот, дар натиҷаи таъсири инқилоби Эрон ва инқилоби якуми рус масъалаи таъсис намудани маҷлиси миллӣ, аз ҳукумат дур намудани Ҳабибуллоҳон ва ба ҷои ӯ ба сари қудрат овардани Насруллоҳонро ба миён гузошта буданд. Ҳиротиён амир Ҳабибуллоҳонро мутеъи англисҳо ҳисоб мекарданд.

Бинобар ин сабабҳо дар тамоми қаламрави Афғонистон таъқибу фишори маршрутаҳои ва пайравони онҳо авҷ гирифт ва он дар натиҷа соли 1909 шикаст хӯрд ва пароканда гардид. Вале аъзоёни ҳаракат ба дастаҳои хурд тақсим шуда, амалиёти худро хеле маҳфӣ нигоҳ доштанд ва ба ҷунбиши бузурге ибтидо

гузоштанд. Минбаъд таълимоти онҳо дар шароити вазнини Афғонистон дар зери пардаи ғояҳои маорифпарварӣ ташвиқ ва тарғиб карда мешуданд. Ин тағйирот аз хусуси ба охир расидани марҳилаи аввали маршрутаҳои ва оғози марҳилаи дуюми он шаҳодат медиҳад.

Маҳмуди Тарзӣ
- марҳилаи
дуюми фаъолияти
маршрутаҳои

Давра ё худ марҳилаи дуюми фаъолияти маршрутаҳои дар шакли маорифпарварӣ зоҳир гардида, бо номи Маҳмуди Тарзӣ ва рӯзномаи «Сироч ул-ахбор», ки ифодагари мафкураҳои сиёсӣ ва иҷтимоии онҳо мебошад, саҳт вобастагӣ дорад.

Маҳмуди Тарзӣ (1867-1933) дар Қандаҳор, дар хонадони Ғулом Муҳаммади Тарзӣ, ки душмани англисҳо буд ба дунё омадааст. Бинобар ҳамин ҳам, баробари ба сари қудрат омадани амир Абдурахмонхон, соли 1881 аҳли оилаи Ғулом Муҳаммади Тарзӣ аз Афғонистон бадарға карда шуд. Онҳо ба Ҳиндустон, Эрон ва Ироқ муҳоҷират карда, ниҳоят ба иҷозати султони Туркия, дар Сурия маскан гирифтанд. Дар ташаккули ҷаҳонбинии ӯ адабиёти пешқадами давр, махсусан, эҷодиёти маорифпарварони Фаронса ва шиносӣ бо Саид Ҷамолиддини Афғонӣ таъсири калон гузоштааст. Вай соли 1903 баъди авфи умумӣ ба Афғонистон баргашт.

М.Тарзӣ бо сабаби шахси фозилу бомаърифат ва аз хонадони ашрофзода буданаш, бо зудӣ ба дарбор роҳ ёфт ва яке аз муқаррабони амир Ҷабибуллохон гардид. Баъди он ки ду духтари худро ба никоҳи шоҳзодагон Иноятуллохон ва Амонуллохон даровард, мақому манзалаташ мустақкамтар шуд. Чунин мавқеъ ба М.Тарзӣ имконият дод, ки соли 1911 нашри рӯзномаи «Сироч ул-ахбор»-ро дубора барқарор намояд. Ин рӯзнома соли 1906 як шумора дар ҳаҷми 36 саҳифа нашр гардида, баъдан баста шуда буд.

Рӯзномаи «Сироч ул-ахбор», ки сармуҳаррири он худи М. Тарзӣ буд, як гурӯҳ ҷавонони тараққипарварро муттаҳид намуда, ғояҳои маорифпарвариро эҳтиёткорона тарғиб мекард. Бо андешаи онҳо масъалаи аз ҳама муҳим ин бартараф кардани ақибмонии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии Афғонистон буд. Сабаби ҳамаи ноқомииҳо дар бетафовутии мусулмонон ба

комёбиҳои илму фанни олами пешрафтаи Ғарб медиданд. Бинобар ин пайравони М.Тарзӣ, яъне маорифпарварони Афғонистон, вазифаи аввалин ва асосии худро дар он медиданд, ки ҳамватанони худро аз чаҳолат, нодонӣ ва таассуб дур намуда, онҳоро ба омӯхтани илму фанни замони даъват намоянд. Онҳо инчунин тарафдори гузаронидани ислоҳоти қатъӣ буда, дар мамлакат ҷорӣ намудани назму низом ва қонуну қонуниятро низ тақозо мекарданд. Ба андешаи онҳо подшоҳ бояд оқилу доно, одилу бомаърифат бошад, барои инкишофи илму дониш ғамхорӣ зоҳир намояд.

Даъватҳои часурунаи М.Тарзӣ, ки оиди ба даст даровардани истиқлолияти Афғонистон 17 январи соли 1916 дар рӯзномаи «Сироч ул-ахбор» нашр гардида буд, мардумро рӯйрост ба мубориза даъват мекард. Он солро ҳамчун санаи бавучуд омадани маршрутаҳои насли дуҷум ҳисоб мекунанд. Даъватҳои М.Тарзӣ боиси эътирози саҳти аҳли дарбори амир Ҳабибуллоҳон гардид ва он шумораи рӯзномаро февран манъ намуданд. Худи М.Тарзиро марг таҳдид мекард. Вале ўро мавқеъ ва мақомаш аз марг начот дод ва қор бо супоридани танҳо 26 ҳазор рупия ҷарима, ки аз тарафи домодаш Амонуллоҳон пардохта шуд, анҷом ёфт.

Вале нуҳзати маршрутаҳои дуҷум, мисли нуҳзати маршрутаҳои аввал созмони васеи сиёсӣ ва иҷтимоӣ набуд ва онҳо асосан дар атрофи рӯзномаи «Сироч ул-ахбор» муттаҳид шуда, марому мақсади худро тавассути ин рӯзнома, бо сарпарастии М. Тарзӣ ифода мекарданд. Ҳатто шоҳзода Амонуллоҳон ҳам яке аз ҳаводорони намоёни маршрутаҳои дуҷум ба ҳисоб мерафт.

Эълони Амир Ҳабибуллоҳон дар масъалаи муносибат бо Англия кӯшиш мекард, ки мутеъ
истиқлолияти ва садоқатмандии худро нишон диҳад.
Афғонистон Дар дохили мамлақати Афғонистон тарафдорони истиқлолият сол аз сол меафзуданд. Пешоҳанги онҳо маршрутаҳои буданд. Ба онҳо воқеаҳои соли 1917 Русия, яъне сараввал сарнагун намудани ҳукумати подшоҳӣ ва сипас дар натиҷаи Инқилоби Октябр бунёд гардидани Ҳокимияти Шӯравӣ руҳияи тоза бахшид. Вале маршрутаҳои ба ҳулосае

омаданд, ки то замоне амир Ҳабибуллохон дар сари қудрат аст, Афғонистон соҳиби озодӣ ва истиқлолият шуда наметавонад. Аз ин рӯ, баъзеи онҳо, аз ҷумла Абдурахмони Лудин масъалаи сарнагун кардани амирро гузошта, баҳори соли 1918 ба муқобили Ҳабибуллохон сӯиқасд ташкил намуданд. Мутаассифона, сӯиқасд бебарор анҷом ёфт.

Ҳабибуллохон солҳои охир ба айшу ишрат дода шуда, нисбати сарнавишти мамлакат бепарво буд. Чунин рафтор дар байни дарбориён низ норозигӣ ба вучуд оварда буд. Ҳатто дар низоми оилавии амир ҳам ягонагӣ вучуд надошт. Масалан, амир муттасил ҳарамии худро аз ҳисоби занҳои зебо ва канизони ҷавон нав мекард, ки ҳамаи ин боиси норозигии модари Амонуллохон – Сирочулхотун гардида буд. Дар асоси мочароҳии хонаводагӣ Сирочулхотун талоқ гирифта ҳамроҳи писараш ба сафи муҳолифони амир ҳамроҳ шуд. Аз тарафи баъзе дарбориён бо иштироки сипоҳсолор М.Нодирхон, ба зидди амир Ҳабибуллохон нақшаи сӯиқасд тартиб шуда буд.

Сӯиқасд ба муқобили Ҳабибуллохон бояд соли 1918 ҳангоми сайри шикори навбатӣ амалӣ мешуд ва ба ҷояш ноиб ус-салтана Насруллохон ба тахт менишаст. Вале дар натиҷаи бечуръатии худӣ Насруллохон сӯиқасд танҳо 21 феввали соли 1919 дар Лағмон амалӣ гардид. Насруллохон худро подшоҳ эълон намуд. Вале даъвогари асосии ҷуҷу тахти подшоҳӣ Амонуллохон, ки ҳангоми кушта шудани падар дар Кобул вакили

Рамзи истиқлолияти Афғонистон.

салтанат буд, Насруллохонро ба қатли падар муттаҳам намуда, худро подшоҳ эълон кард. Мувофиқи талаб ва хоҳиши мардуми мамлакат 28 феввали соли 1919 Афғонистон давлати мустақил эълон карда шуд.

Ҳамин тавр, муборизаи дурударози

халқҳои Афғонистон барои истиқлолият бо ғалаба анҷом ёфт. Ин ба давлати Афғонистон имконият дод, ки минбаъд муносибати берунии худро мустақилона муайян намояд.

Сарчашма:

Даъвати Маҳмуди Тарзӣ ба халқҳои Афғонистон, ки 17 январи соли 1916 дар рӯзномаи «Сироҷ ул-ахбор» чоп шудааст: «... Эй миллати наҷиби афғония шарофати миллатӣ ва аъзамати қавмии худро муҳофиза кунед! Истиқлолият ва ҳокимияти давлатии худро сиёнат намоед! Афғонҳои ба диёнат ва диндорӣ, шуҷоат ва баҳодурӣ, ба ғайрат ва номусшиорӣ дар тамоми дунё машҳур шуда бошад, оё инро барои виҷдон ва эмон ва шараф ва номуси худ, чӣ сон гуворо карда метавонад, ки номи ҳимоят ва тобеияти давлати аҷнабии ғайри дин ва миллати барӯ бошад... маънии софу сареҳи тобеият ва ҳимоят ин аст, ки як давлате ба дигар давлате бигӯяд ки ба ғайр аз ман дигарро нашинос! Ба ғайр аз ман ба дигар давлат на сафир бифирист ва на сафир қабул кун! Маънии соф ва сареҳи истиқлолияти том ва озодии комила низ ин аст, ки ҳар давлат дар ҳама чизҳои дар боло мазкур гардид, мустақил ва озод бошад. То ба ҳол ҳар чӣ ки буд, ҳар чӣ шуд, шуд! Лекин баъд аз ин афғон он афғоне нест, ки аз ҳуқуқи худ чашмпӯшӣ битавонад...» (Порча аз китоби: Назаров Ҳ, Мақоми тоҷикон дар таърихи Афғонистон. – с.304).

Санаҳои муҳим:

1867-1933 – солҳои зиндагии Маҳмуди Тарзӣ

1893 – оғози наشري рӯзномаи «Ҳабл ул-матин» дар Калкутта

1903 – таъсиси аввалин мактаби замонавӣ – Ҳабибия дар Кобул

1906 – таъсиси нуҳзат ё худ ҳаракати машрутахоӣ

1906 – наشري рӯзномаи «Сироҷ ул-ахбор». Дар ин сол танҳо як шумора баромада, аз соли 1911 мунтазам нашр гардид.

1909 – таъсиси мактаби миёнаи ҳарбӣ

1909 – таъқиб ва қатли машрутахоҳон

1916 – ба вучуд омадани машрутахоҳони дуюм, ё худ оғози давраи дуюми машрутахоҳон

1919 -28 феврал – эълони мустақилияти Афғонистон

Савол ва супоришҳо:

1) Падидаҳои пешравӣ дар ҳаёти маданияи Афғонистон аввали асри XX дар чӣ зоҳир мегардад? 2) Дар бораи мактаби Ҳабибия чӣ медонед? 3) Машрутаҳоҳон (ҷавонафғонҳо) кӣ буданд ва чӣ ме-хостанд? 4) Соли 1909 машрутаҳоҳон чаро ба таъқибу қатл гирифт-тор шуданд? 5) Маҳмуди Тарзӣ кӣ буд ва фаъолияти ӯ аз чӣ иборат аст? 6) Дар бораи рӯзномаи «Сироч ул-ахбор» чӣ медонед? 7) Фар-қияти машрутаҳоҳони дуҷум аз яқум дар чист? 8) Истиқлолияти Афғонистон чӣ тавр ба даст омад ва он кай эълон гардид? 9) §§37-38-ро такрор намоед.

ФАСЛИ III

БАРПО НАМУДАНИ ҲОКИМИЯТИ ШҶРАВИ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗИ

БОБИ 12

БАРҲАМ ХҶРДАНИ ҲОКИМИЯТИ ПОДШОҲИИ РУСИЯ ДАР ГЕНЕРАЛ- ГУБЕРНАТОРИИ ТУРКИСТОН

§41. ГАЛАБАИ ИНҚИЛОБИ ФЕВРАЛИ ДАР РУСИЯ ВА БАРҲАМ ДОДАНИ ТАРТИБОТИ ПОДШОҲИ ДАР КИШВАРИ ТУРКИСТОН

Галабаи инқилоби февралӣ дар Русия

Иштироки ҳукумати подшоҳии Русия дар ҷанги якуми ҷаҳонӣ вазъияти иқтисодию сиёсии мамлакатро хеле вазнин намуд. Охири соли 1916 ва аввали соли 1917 дар Русия вазъияти нави инқилобӣ ба вучуд омад. Пешсафи ҳаракати инқилобӣ коргарони пойтахти Русия – шаҳри Петроград (ҳозира Санкт-Петербург) ба ҳисоб мерафтанд.

Дар арафаи инқилоби февралӣ дар Русия беш аз 10 ҳизбҳои асосии марказӣ вучуд доштанд, ки дар гӯшаю канори империя, аз он ҷумла дар кишвари Туркистон низ фаъолият мекарданд. Аз онҳо 5 ҳизбҳои буржуазӣ ва помешикӣ: иттифоқи халқи рус, националистҳо, октябристҳо, прогрессистҳо ва кадетҳо тарафдори нигоҳ доштани мутлақият (қисмашон тарафдори бо баъзе тағйиротҳо дар он), 5 ҳизбҳои боқимонда: трудовикҳо, сотсиалистони халқӣ, эсерҳо, меншевикҳо ва бол-

шевикҳо тарафдори барҳам додани мутлакият буданд. Ба ҷои мутлакият болшевикҳо бунёди ҷумҳурии демократӣ, хизбҳои боқимонда бошанд ҷумҳурии буржуазиро меҳостанд. Дар бисёр мавридҳо болшевикон ва меншевикон бо номи ягонаи сотсиал-демократҳо амал мекарданд.

17 феввали соли 1917 дар калонтарин корхонаи шаҳри Петроград – заводи Путилов корпартоӣ ба амал омад. 23 феврал (8 март) онҳо аввалин шуда бо шиорҳо ба маркази шаҳр баромаданд. Ба онҳо коргарони заводҳои дигар низ ҳамроҳ шуданд. Шиори намоишчиён: «Нон!», «Нест бод чанг!», «Нест бод мутлакият!» буд. 25-26 феврал дар кӯчаҳои шаҳр бо

*Навбати нон дар Петроград.
(ҳозира шаҳри Санкт-Петербург)*

*Ба охир расидани умри мутлакияти рус
(нишонаҳои ҳокимияти подшоҳии Русияро
месӯзанд. Феввали соли 1917)*

литсия задухӯрдҳо ба амал омад. Намоиш ба шӯриши яроқнок табдил ёфта, зуд тамоми шаҳро фаро гирифт. Қисме аз аскарони гарнизони шаҳрӣ ба тарафи шӯришчиён гузаштанд. 27 феврал шаҳр пурра дар ихтиёри шӯришчиён буд.

Рӯзи 27-уми феврал аъзоёни Думаи давлатӣ бо дастгирии хизбҳои буржуазӣ ва помещикии Русия, бо мақсади дар пойтахт ҷорӣ намудани тартибот, Кумитаи Муваққатиро интиҳоб намуданд. Ин ку-

мита ҳанӯз мақсади гирифтани ҳукуматро надошт. Вале он аз подшоҳ Николаи II хоҳиш намуд, ки ба фоидаи писараш аз тахт даст кашад. Чунин талабро сарварони тамоми фронтҳо низ дастгирӣ намуданд. Дар натиҷа он рӯз подшоҳ манифестеро имзо намуд, ки мувофиқи он ӯ аз номи худ ва аз номи писараш ба фоидаи бародараш – Михаил аз ҳокимият даст кашид. Ҳамин тавр дар Русия ҳукумати подшоҳӣ, яъне мутлақият сарнагун гардид. 2 марти соли 1917 дар асоси шартномаи байни Кумитаи Муваққати Думаи давлатӣ ва сарварони шӯроҳои намояндагии коргарон ва аскарони Петроград, бо сарвари княз Г.Е.Лвов Ҳукумати Муваққатӣ ташкил карда шуд, ки дар таърих бо номи Ҳукумати буржуазӣ ҳам маълум аст.

Бо ҳамин дар Русия инқилоби дуҷуми буржуазияю демократӣ бо ғалаба анҷом ёфт. Он мутлақиятро, ки ҳамчун нишонаи чамбияти феодалӣ ба ҳисоб мерафт, сарнагун намуд. Аммо дар мамлакат духокимиятӣ – Ҳукумати Муваққатӣ ва Шӯроҳои намояндагии коргарон ва аскарон ба амал омад. Шӯришгарон дар симои шӯроҳо ҳокимияти асосии худро меиданд ва фақат аз рӯи дастурҳои он амал мекарданд. Сарварони шӯроҳо, яъне меншевикон ва эсерҳо мегуфтанд, ки ин инқилоб – инқилоби буржуазияю демократӣ аст, бинобар ин ҳокимият бояд ба ихтиёри буржуазия гузарад. Вале Ҳукумати Муваққати буржуазӣ, ки чун ҳукумати расмӣ ба ҳисоб мерафт, дар назди инқилобчиён – коргарон ва аскарон ҳанӯз обрӯ ва эътибор надошт. Аз ин рӯ, дар Русия то воқеаҳои июли соли 1917 духокимиятӣ мавҷудияти худро нигоҳ дошт.

Барҳам додани тартиботи подшоҳӣ дар кишвари Туркистон. Шӯроҳо ва иттифоқҳо Чун дар маркази империяи Русия – шаҳри Петроград, дар гӯшаю канори он, аз он ҷумла дар кишвари Туркистон ҳам духокимиятӣ, яъне ҳукумати муваққати буржуазӣ ва шӯроҳои намояндагии коргарон ва аскарон бунёд гардиданд.

1 марти соли 1917 хабари ғалабаи инқилоби февралӣ дар Петроград ба Тошкент низ расид. Аммо бо тавсияи генерал-губернатори кишвари Туркистон А.Н. Куропаткин амал-

дорони ҳукумати подшоҳӣ ин хабарро аз мардум пинҳон нигоҳ доштанд. Танҳо 3-ми март, бо омадани рӯзномаҳо, ки аз галабаи инқилоб ва сарнагун шудани мутлақият хабар медоданд, мардум аз ҳақиқат воқиф гардиданд. Дар шаҳрҳои гуногуни кишвари Туркистон ҷамъомаду гирдиҷамӯҳо барпо гардиданд, ки дар онҳо шӯроҳои намояндагии соҳаҳои гуногун интихоб карда мешуданд.

2 март дар Тошкент, бо ташаббуси коргарони устохонаи роҳи оҳани Осиёимиёнагӣ, гирдиҷамӯе ба вучуд омад. Дар он ҳозирон якдилона шӯрои намояндагии коргаронро дар ҳайати 12 нафар интихоб намуданд. 3 март шӯрои намояндагии коргарони Тошкент аз ҳисоби ҳайати заводҳо, корхонаҳо ва гурӯҳҳои демократию сотсиалистӣ шӯрои намояндагон ташкил карданд. Ин нахустин шӯрои намояндагии коргарон дар Осиёи Марказӣ ба ҳисоб мерафт. 5 март шӯрои аскарони Тошкент ташкил ёфт. Ҳамон моҳ дар Самарқанд, Хучанд, Андичон, Скобелев ва ғайраҳо, инчунин дар қони нефти САНТО, қони ангишти Қизил-қия, аз маҳаллаҳои руснишини аморати Бухоро – Бухорои Нав (Когон) шӯроҳо ба вучуд омаданд. 9 март дар Хучанд низ шӯрои намояндагон ташкил ёфт. Шикастани тартиботи ҳукумати подшоҳӣ дар шароити кишвари Туркистон, на аз барҳам додани ҳукумати марказӣ, чун дар ҳудуди империяи Русия, балки аз ташкил намудани ҳукуматҳои маҳаллӣ оғоз ёфт. 6 март соли 1917 дар Тошкент, бо ташаббуси Думаи шаҳрӣ маҷлиси ташкилотҳои гуногуни ҷамъиятӣ барпо гардид. Дар он иборат аз 19 нафар Кумитаи иҷроияи муваққатино интихоб намуданд, ки он идоракунии шаҳро ба ихтиёри худ гирифт.

Тағйиротҳои, ки дар соҳаи идоракунии дар маркази генерал-губернаторӣ ба амал омада, ба марказҳои вилоятҳо ва уездҳо низ таъсири худро расонид. 21 март соли 1917 дар Хучанд, бо талаби шӯрои шаҳрӣ сарвари уезд Арсишевский аз вазифааш озод карда, полтсия ва жандармҳо аз шаҳр бароварданд. Бо қарори шӯро муҳофизати шаҳро аскарони гарнизони шаҳрӣ ба ӯҳдаи худ гирифтанд. Минбаъд бо ташкил шудани милтсия муҳофизати шаҳр ба ихтиёри он гузашт. Идоракунии уезд ба ихтиёри Кумитаи иҷроияи Ҳукумати

Муваққатӣ гузашт, ки он бо кӯмаки шӯрои шаҳрии Хучанд бунёд гардид. Кумичроияи Хучанд 36 нафар аъзо дошт, ки ба ҳайати он худи аъзоёни шӯро низ дохил буданд. Ба он дар қатори амалдорони собиқи подшоҳӣ, инчунин намояндагони сармоядорон ҳам дохил шуданд.

Генерал-губернатори Туркистон Куропаткин ҳанӯз дар сари қудрат буд. Ӯ вазъиятро ба инобат гирифта, худро намояндаи Ҳукумати Муваққатӣ эълон кард. Вай аз амалдорони вилоятию уездӣ ва волостӣ талаб намуд, ки қарорҳои ҳукумати навро бе ягон мамоният амалӣ гардонанд. Вале сарварони шӯроҳо ба садоқати Куропаткин нисбат ба режими нав шубҳа доштанд. 30 март соли 1917 дар маҷлиси васеи шӯроҳои муттаҳидаи намояндагони коргарон ва аскарони Тошкент масъалаи аз вазифа озод намудани генерал-губернатор Куропаткинро муҳокима намуданд. Дар он қарор карда шуд, ки то гирифтани тавсияи Ҳукумати Муваққатӣ Куропаткин бо ёрдамчиаш генерал Ерофеев ва сардори штаби округ – генерал Сиверс ба ҳабси хонагӣ гирифта шаванд. Ин қарор 31 март, соати 10-и пагоҳӣ амалӣ гардид. Худи ҳамон рӯз ба вазифаи сарварии қувваҳои ҳарбии округ комендантӣ шаҳр полковник Черкесро интихоб намуданд. 7 апрели соли 1917, мувофиқи қарори Ҳукумати Муваққатӣ иборат аз 9 нафар, Кумитаи Туркистонӣ бо сарварии кадет Шепкин ташкил ёфт. Ин кумита бояд қарорҳои Ҳукумати Муваққатиро дар тамоми Осиёи Марказӣ (аз ҷумла дар аморати Бухоро ва хонигарии Хева низ) амалӣ мекард.

Ташкил намудани шӯроҳо ва иттифокҳо дар кишвари Туркистон минбаъд ҳам дар шаклҳои гуногун давом дошт. Масалан, 25 май шӯрои намояндагии мардикорони шаҳри Хучанд интихоб шуд. Ба ҳайати садорати он Ҷӯра Зокиров, Абдуқодир Раҳимбоев, Ҳайдар Усмонов, Раҳимбердӣ Эгамбердиев, Ҷӯра Шокаримов ва дигар болшевикон дохил гардиданд. Охири моҳи май дар Ӯротеппа низ чунин шӯро ташкил ёфт, ки ба ҳайати он 14 нафар намоянда интихоб шудаанд.

Моҳҳои май-июли соли 1917 дар Тошкент, Самарканд, Қўқанд, Хучанд, Андиҷон ва дигар шаҳрҳо «Иттифоқи меҳнаткашонӣ мусулмон» ташкил ёфтанд. Онҳо дар қори муттаҳиду

муташаккил кардани меҳнаткашони миллатҳои маҳаллӣ ва ба ҳаёти сиёсӣ ҷалб намудани онҳо нақши калон бозиданд. Баъди инқилоби Октябр ин иттифоқҳо бо шӯроҳои намояндагии коргарон ва аскарон муттаҳид шуданд.

Дигаргунӣҳо дар идоракунии Бадахшон

3 апрели соли 1917 хабар сарнагун гардидани ҳукумати подшоҳии Русия то Бадахшон ҳам расид. Қисми ғарбии Бадахшон бо номи бекигарии Шугнону Рӯшон аз ҷиҳати идоракунии расман дар ҳаёти аморати Бухоро бошад ҳам, вале амалан, чун қисми Шарқӣ дар ихтиёри отряди Помирии Русия буд, ки он дар як вақт сарҳади байни Бадахшону Афғонистон ва оромии Бадахшонро назорат мекард. Аз ин рӯ, вазъи сиёсии Бадахшон асосан аз мавқеи афсарон ва аскарони ин отряд саҳт вобастагӣ дошт.

Афсарон ва аскарони отряди Помир хабарӣ барҳам хӯрдани тартиботи подшоҳии Русияро хуш қабул намуданд. Бо сарвари П. Волков Кумитаи Умумипомирии аскарон таъсис ёфт, ки он дар шароити Бадахшон бояд вазифаи Шӯрои намояндагии аскаронро иҷро мекард. Аммо аз сабаби камшумории қисмҳо ва аскарон, дар шароити Бадахшон ташкил ёфтани чунин Шӯро ғайриимкон буд.

Дар нимаи дуоми моҳи апрели соли 1917 дар Бадахшон бо сардории собиқ амалдори подшоҳӣ Белов Кумитаи Умумипомирии Ҳукумати Муваққатӣ ташкил ёфт. Ӯ дар як вақт сардори отряди Помир ва комиссари Ҳукумати Муваққатӣ ба ҳисоб мерафт. Дар ташкили ин кумита тамоми афсарон ва аскарони отряди Помир фаъолона иштирок намуданд. Аз ин сабаб дар Бадахшон мавҷудияти ҳокимияти чандон эҳсос намешуд.

Аз ихтиёри идораи Бухоро ба Русия гузаштани Бадахшони Ғарбӣ

Баъд аз инқилоби февралӣ (соли 1917) Русия масъалаи Бадахшон як муддат дар байни амалдорони Ҳукумати Муваққатӣ ва ҳукумати амирии Бухоро мавзӯи баҳс гардид. Зеро, то моҳи апрели соли 1917 дар Бадахшон намояндаи амири Бухоро — бек низ ба таври расмӣ фаъолият мекард. Ҳарчанд ҳокимият, чуноне ки дар боло қайд кардем, амалан дар ихтиёри отряди

Помир буд. Моҳи апрел намояндаи амир – Мирзо Касири мирохӯр, ки беки Шугнон буд, вафот кард. Баъди ин воқеа, 8 майи соли 1917 Кумитаи иҷроияи волости Шугнон қарор кард, ки «Помири Фарбӣ ба усули худидоракунӣ мегузарад». Бо ташаббуси Кумитаи иҷроияи Туркистони Ҳукумати Муваққатӣ дар асоси принсипҳои идоракунии кишвар «Низомномаи муваққатӣ оиди идоракунии ноҳияҳои Помир»-ро тартиб доданд. Дар асоси ин ҳуҷҷат идоракунии ноҳия ба ӯҳдаи комиссари ноҳиявии Помир гузашт. Аввалин комиссар ва раиси кумитаи ноҳияи Бадахшон шарқшинос И.И.Зарубин (минбаъд олими номӣ, профессор, доктори илми филологӣ) интихоб гардида буд. Аз ҷиҳати идоракунӣ Бадахшон тобеи вилояти Фарғонаи кишвари Туркистон ба ҳисоб мерафт.

Сарчашма:

Дар манифести ҳизби сотсиал-демократии корғарии Русия, ки бо номи «Ба ҳамаи гражданои Русия» 27 феввали (12 март) соли 1917, дар ҷараёни инқилоб ҳамчун варақа паҳн карда шуд, дарҷ гардидааст:

«Граждано! Қалъаи сангини ҳукумати подшоҳии рус сарнагун шуд. Валинеъматии дастаҳои ғоратгари подшоҳӣ, ки ба зулму истибдоди халқ асос ёфта буд, барбод рафт. Пойтахт дар дасти халқи шӯришгар аст. Қисмҳои қӯшунҳои инқилобӣ ба тарафи шӯришгарон гузаштанд. Пролетариати инқилобӣ ва армияи инқилобӣ бояд мамлакатро аз ҳалокат ва шикасти қатъӣ, ки ҳукумати подшоҳӣ онро ба ин ҳолат расонида буд, наҷот диҳад. Халқи рус бо азми қавӣ, ба ивази қурбонии зиёд аз ғуломии чандинасра раҳой ёфт...» (КПСС дар резолютсияҳо. Нашри 8-уми русӣ. Ҷилди 1 – М., 1970 – с.427)

Санаҳои муҳим:

1917 -27 феврал – дар Русия ғалабаи инқилоби буржуазӣю демократӣ ва барҳам хӯрдани ҳукумати подшоҳӣ

1917 – 2 март – дар Русия ба вучуд омадани дуҳокимиятӣ

1917 – март – дар қаламрави кишвари Туркистон ба вучуд омадани шӯроҳо, иттифоқҳо ва кумитаҳои иҷроияи Ҳукумати Муваққатӣ

1917 – 30-31 март – дар кишвари Туркистон барҳам додани тарзи идоракунии генерал-губернаторӣ

1917 – 7 апрел – ташкил намудани Кумитаи Туркистони Ҳукумати Муваққатӣ

1917 – апрел – дар Бадахшон ташкил ёфтани Кумитаи Умумипомирии Ҳукумати Муваққатӣ

1917 – май – аз ихтиёри идоракунии амири Бухоро ба Ҳукумати Муваққатии Русия гузаштани қисми ғарбии Бадахшон

1917 – аввали июл – дар Русия ба охир расидани дуҳокимиятӣ

Савол ва супоришҳо:

1) Инқилоби буржуазияю демократии февралӣ (соли 1917) дар Русия бо чӣ анҷом ёфт? 2) Барои чӣ дуҳокимиятӣ мегӯянд ва он дар Русия кай ба вуҷуд омада, то кай давом кард? 3) Оё дар Русия ба вуҷуд омадани дуҳокимиятӣ ба кишвари Туркистон ҳам дахл дошт? 4) Дар кишвари Туркистон тарзи идоракунии генерал-губернаторӣ кай барҳам дода шуд? 5) Дар қаламрави кишвари Туркистон чӣ гуна шӯроҳо ва иттифоқҳо ба вуҷуд омаданд? 6) Баъди инқилоби буржуазияю демократии феврале (соли 1917)-и Русия дар идоракунии Бадахшон кадом дигаргунӣҳо ба амал омад? 7) §§26 ва 28-ро такрор намоед.

§42. ҲАРАКАТИ ҶАМЪИЯТИЮ СИЁСӢ ДАР КИШВАРИ ТУРКИСТОН

Шӯрои исломия ва шӯрои уламо Дар шароити кишвари Туркистон яке аз ташкилотҳои сернуфуз Шӯрои исломия ба ҳисоб мерафт. Он 9 марти соли 1917 дар шаҳри Тошкент ташкил ёфт. Яке аз ташкилкунандагони он Мунавварқорӣ Абдурашидов буд, ки ӯ дар марҳилаи аввал ба фаъолияти ин ташкилот сарварӣ намудааст. Дар таъсиси ин шӯро, инчунин Мустафо Чоқаев (хатмкунандаи шӯъбаи ҳуқуқшиносии донишгоҳи Петроград) ва Абдулвоҳидқорӣ; намояндагони буржуазияи миллӣ: Миркомил Мӯъминбоев ва Аҳмадхон (Аҳмадбек) Темирбеков ҳисса гузоштаанд. Аллақай ҳуди ҳамон моҳ шӯъбаҳои он қариб дар тамоми шаҳрҳои кишвари Туркистон ва ҳатто ма-

ҳаллаҳои руснишини аморати Бухоро ташкил шудаанд. Ба шӯрои исломия намояндагони зиёиёни миллӣ, аз ҷумла ҷадидон, буржуазияи нав ташкилшудаистодаи миллӣ, рӯҳониён, заминдорони калон (феодалон), коргарон, косибон, хунармандон ва деҳқонони маҳаллӣ дохил мешуданд.

Шӯрои исломия дар ҳайати Русия аз ҷиҳати миллӣ ва динӣ мухтор будани кишвари Туркистонро мехост. Нисбат ба замин тарафдори нигоҳ доштани моликияти хусусӣ буд. Он муқобили ҷудоии синфӣ буда, муттаҳидии тамоми мусулмонон, аз он ҷумла мусулмонони кишвари Туркистонро мехост, яъне дар ин масъала шӯрои исломия дар мавқеи исломпарастӣ буд. Дар масъалаи миллӣ бошад, аксари сарварони он мавқеи туркпарастиро ишғол мекарданд.

16-23 апрели соли 1917 дар Тошкент анҷумани аввалини шӯрои исломия барпо гардид. Дар он намояндагони 42 шӯъбаҳои шӯро иштирок доштанд. Анҷуман қарор кард, ки кишвари Туркистон бояд аз ҷиҳати сиёсӣ маданӣ, ҷун кишвари мухтор ва мустақил бошад. Анҷуман Ҳукумати Муваққатии Русияро эътироф намуда, сиёсати онро нисбати кишвари Туркистон маъқул шуморид. Дар анҷуман Шӯрои кишварии мусулмонони Туркистон дар ҳайати М.К. Абдурашидов, М.Чоқаев, М.Бехбудӣ ва дигарон интихоб шуд. Аммо дар ҳайати сарварони шӯрои исломия яқдилӣ вучуд надошт. Муборизаи гурӯҳҳо барои ба даст даровардани сарвари шӯро мушоҳида мешуд. Махсусан, намояндагони рӯҳониён аз фаъолияти он чандон қаноатманд набуданд. Зеро, онҳо мехостанд, ки шӯро танҳо дар асоси талабҳои Қуръони Шариф ва шариат амал кунад. Инчунин тамоми фаъолияти шӯроро дар зери назорати худ гирифтани буданд, то ин ки шӯро аз рӯи нақшаи онҳо амал кунад. Аксарияти аъзоёни шӯрои исломия Қуръони Шариф ва шариатро муқаддас ҳисоб кунанд ҳам, вале кори шӯроро мувофиқи талаботи замон пеш бурдани буданд. Дар натиҷа намояндагони рӯҳониён аз амалӣ гардидани мақсадҳои худ ноумед шуда, моҳи июни ҳамон сол аз ҳайати шӯрои исломия баромаданд ва ташкилоти мустақили худро бо номи шӯрои уламо бунёд карданд.

Ба шӯрои уламо намояндагони рӯхониён, заминдорони калон, қисман зиёиён, умуман онҳое, ки мақоми динро дар ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ баланд бардошта асосҳои шариятро пурра қорӣ кардани буданд, дохил гардиданд. 17-20 сентябри соли 1917 онҳо низ дар шаҳри Тошкент анҷумани худро даъват карданд. Дар он қарор карда шуд, ки шӯъбаҳои шӯроҳо дар ҳама шаҳрҳои кишвари Туркистон бунёд намоянд.

Шӯрои исломия ва шӯрои уламо оид ба тақдири минбаъдаи кишвари Туркистон асосан ҳамфикр буданд. Яъне онҳо мухторияти маданияту сиёсии кишварро тарафдорӣ мекарданд. Ба ин анҷумани III мусулмонони кишвари Туркистон, ки бо ташаббуси шӯроҳои номбурда моҳи сентябри соли 1917 дар Тошкент ҷамъ омад, гувоҳӣ медиҳад.

Фаъолияти
ҳизбҳои сиёсӣ Ғалабаи инқилоби февралӣ дар аввал ба фаъолияти ҳизбҳои Русия тақдир дод. Махсусан он ҳизбҳое, ки тарафдори сарнагун кардани мутлақият буданд (аз ҷумла болшевикон, меншевикон, эсерон, сотсиалистони халқӣ ва трудовикҳо) аз натиҷаи инқилоб асосан қаноатманд буданд. Акнун онҳо фаъолияти худро ба шароити нав мутобиқ менамуданд. Масалан, болшевикон дар Русия аз фаъолияти пинҳонкорӣ баромада, бо сарвари асосгузори ҳизби худ В.И. Ленин барои ба тарзи осоишта ба инқилоби сотсиалистӣ табдил додани инқилоби буржуазияю демократӣ тайёрӣ медиданд. Дар шароити кишвари Туркистон дар арафа ва рӯзҳои инқилоби февралӣ болшевикон ва меншевикон дар доираи ташкилотҳои ягонаи сотсиал-демократӣ пинҳонӣ амал мекарданд. Назар ба марказҷудоии байни болшевикон ва меншевикон дар шароити кишвар бо зудӣ ба амал наомад. Ба ғайр аз ин болшевикон ва меншевикони кишвар мақсади ҷудоғона амал карданро ҳам надоштанд. Махсусан, меншевикони кишвар, ки нисбат ба болшевикон сершумор буданд, мақсади ягона нигоҳ доштани ташкилоти сотсиал-демократиро доштанд.

21-27 июни соли 1917 дар шаҳри Тошкент анҷумани II кишварии ҳизби сотсиал-демократӣ барпо гардид. Дар он аз 31 намоянда 11 нафар ва аз 22 ташкилот 12 тоаш ба болше-

викон, боқимонда ба меншевикон тааллуқ доштанд. Дар анчуман масъалаи «Дар бораи ягонагии ҳизбӣ» ба тарзи васеъ муҳокима гардид. Ин далолати он аст ки болшевикони Туркистон ҳанӯз дастури марказ «Ба муттаҳидӣ хотима гузоред!»-ро нагирифтаанд. Зеро, мувофиқи он болшевикон бояд аз ҳар гуна муросо бо меншевикон худдорӣ мекарданд. Дар ин анчуман ягон нафар болшевик масъалаи ҷудой аз меншевиконро ба миён нагузошт. Баръакс, мувофиқи қарори анчуман муттаҳидии тамоми қувваҳо ва равияҳо зарур шуморида мешуд. Инчунин таъкид карда мешуд, ки ҷудой, фраксиябозӣ боиси ҳалокати ҳаракати сотсиал-демократии Русия мегардад. Бо андешаи онҳо, гуногунии ақида аҳамиятнок бошад ҳам, он набояд сабабгори ҷудоии ташкилот гардад.

Аввали моҳи июли соли 1917 дар Петроград Ҳукумати Муваққатӣ намоиши коргаронро тирборон кард ва бо ин давраи дуҳокимиятӣ дар Русия ба охир расид. Баъд аз ин, ҷудоии байни болшевикон ва меншевикон боз ҳам зиёдтар шуд. Як қисми меншевикҳо мавқеи ростро ишғол карда, бо ҳизбҳои буржуазӣ наздик шуданд ва муқобили болшевикон буданд. Қисми дигари меншевикон, мавқеи чапро ишғол намуда (онҳоро меншевикони интернационалист ҳам мегӯянд), бо болшевикон нисбатан наздик шуданд.

Ҳизби эсерҳо бошад дар кишвари Туркистон, баъди сотсиал-демократҳо, аз ҳизбҳои бонуфузтарини марказӣ ба ҳисоб мерафт. Он солҳои 1907-1910 ба парокандагӣ дучор шуда, баъди инқилоби февралӣ соли 1917 фаъолияти худро, аз ҷумла дар кишвари Туркистон аз сари нав оғоз намуд ва то июл-август бо болшевикон якҷоя амал мекард. Дар шароити кишвари Туркистон эсерҳо дар шӯроҳо аксариятро ташкил медоданд. Моҳи майи соли 1917 дар шаҳри Тошкент анчумани эсерҳои кишвар шуда гузашт.

Эсерҳо ба қанотҳои чап ва рост тақсим шуда буданд. Дар бисёр шаҳрҳои кишвар: Самарқанд, Қўқанд, Бухорои Нав, Хучанд ва ғайра нуфузи эсерони чап бештар назаррас буд. Онҳо сиёсати нисбат ба деҳқонон номаълуми Ҳукумати Муваққатиро ба зери танқид мегирифтанд, созишқорӣ ин ҳукуматро бо заминдорон ва буржуазияи калон сарзаниш мекарданд. Чу-

нин мавқеъ эсерони чапро бо сотсиал-демократҳо наздик менамуд. Эсерҳои рост бошанд, баръақс сиёсати Ҳукумати Муваққати буржуазиро аз ҳар ҷиҳат тарафдорӣ мекарданд.

Сарчашма:

Яке аз фаъолони ҳаракати ҷадидӣ А.Фитрат дар хитобааш ба мардуми кишвари Туркистон гуфтааст: «Мусулмонони Туркистон! Биёед аз барои пайғамбар, аз барои дин, аз барои илм муттаҳид шавем: ба низои байнихудӣ ва тафриқаи синфӣ чашм пӯшем, худро бо риштаҳои дӯстию иттиҳод барбандем, ки нахустпанди ислом аст, биёед, даст ба ҳамдигар диҳем.» (Рӯзномаи «Ҳуррият», 1917 – 25 июн).

Санаҳои муҳим:

1917 – 9 март – ташкилҳои шӯрои исломия

1917 – 16-23 апрел – анҷумани 1-уми шӯрои исломия

1917 – май – анҷумани ҳизби эсерҳои кишвари Туркистон

1917 -21-27 июн – анҷумани II кишвари Туркистони ҳизби сотсиал-демократҳо

Савол ва супоришҳо:

1) Шӯрои исломия кай ташкил ёфт ва ташкилкунандагони он кӣ буданд? 2) Ба шӯрои исломия кадом табақаҳои аҳоли дохил мешуданд? 3) Мақсади шӯрои исломия аз ҷиҳати иборат буд? 4) Тарафдорони шӯрои уламо ҷиҳати меҳостанд ва ҷаро онҳо аз шӯрои исломия ҷудо шуда, ташкилоти худро бунёд карданд? 5) Муносибати ҳизбҳои сиёсии Русия нисбати ғалабаи инқилоби буржуазию демократии февралӣ ҷиҳати тавр буд? 6) Дар шароити кишвари Туркистон фаъолияти ҳизбҳо, аз ҷумла сотсиал-демократҳо дар арафа ва баъди инқилоби февралӣ (соли 1917) Русия ҷиҳати тавр буд? 7) §§26 ва 41-ро такрор намоед.

БОБИ 13

ТАЪСИРИ ҒАЛАБАИ ИНҚИЛОБИ ФЕВРАЛИИ РУСИЯ БА АМОРАТИ БУХОРО

§43. ИНҚИЛОБИ ФЕВРАЛИИ РУСИЯ ВА АМОРАТИ БУХОРО

**Мавқеи амир
Олимхон
нисбат ба
инқилоб**

Хабари ғалабаи инқилоби буржуазияю демократии (февралии) Русия ба воситаи кормандони агентии сиёсии дар Бухоро доштаи Русия зуд то ба ҳукумати амирии Бухоро расид. Махсусан, аз тахт маҳрум гардидани подшоҳ Николаи II аз ҳама бештар амири Бухоро – Олимхонро ба ташвиш андохт. Зеро, чӣ тавре дар боло қайд гардид, подшоҳи Русия барои ҳукумати амирии Бухоро пушту паноҳи асосӣ ба ҳисоб мерафт. Аз ҳамин сабаб амир Олимхон бо шунидани хабари барҳам хӯрдани мутлақияти Русия, бо ибораи С.Айнӣ – «якбора сарриштаи кори худро гум карда, поро аз сар намешинохт ва метарсид, ки фирқаи аҳрор ва асокири Русия мабодо табдили асоси ҳукумати Бухороро хоҳон шаванд, амир ва атбоашро мисли Николай ва арконаш аз беҳу бунёд барҳам зананд». Бинобар ин ҳукумати амирӣ тамоми чораҳоро андешид, ки дар сарзамини аморат ба хуруҷҳои халқӣ роҳ надихад. Ӯ дар амалиёт бо кормандони агентии сиёсии дар Бухоро доштаи Русия якҷоя амал мекард.

**Таъсири
инқилоб
ба аморати
Бухоро**

Мардуми аморати Бухоро танҳо 4 марти соли 1917, бо омадани матбуоти даврӣ аз ғалабаи инқилоби февралии Русия ва аз тахт рафтани подшоҳ огоҳ гаштанд. Баъди ин ба агентии сиёсӣ, ғайр аз эълон намудани он, ки гӯё подшоҳ «бо ихтиёри худ» рафтааст, чораи дигар намонда буд. Ӯ дар

навбати худ даъват намуд, ки на танҳо дар қаламрави аморат, инчунин дар маҳаллаҳои руснишини он низ оромӣ ва тартибу интизомро риоя намоянд. Вале сарфи назар аз кӯшишҳои ҳукумати амирӣ ва кормандони агентии сиёсӣ дар сарзамини аморат, аз ҷумла дар истгоҳи роҳи оҳани назди дарвозаи Қаршигии шаҳри Бухорои Кӯҳна ва дар Бухорои Нав (Когон) бахшида ба инқилоби февралӣ Русия ҷамъомаду митингҳо барпо гардиданд. Моҳи март дар Бухорои Нав, Чорҷӯи Нав, Каркӣ ва Термиз шӯроҳои намояндагии коргарон ба вучуд омаданд, ки сарвари аксарияти онҳо эсеру меншевикон ташкил менамуданд. Дар ин маҳалҳо инчунин кумитаҳои иҷроияи Ҳукумати Муваққатӣ низ бунёд гардиданд, ки дар аввал аз болои онҳо бояд агентии сиёсӣ назорат мекард.

17 март соли 1917 агентии сиёсӣ ба резидентсияи Русия дар Бухоро табдил дода шуд. Аслан чунин тағйирот фақат дар ном буд. Зеро, дар иҷроиши вазифаи онҳо тағйироте дида намешуд.

Болоравии ҳаракати ислоҳотхонаи ҷавонбухороиён

Ғалабаи инқилоби буржуазии демократии февралӣ дар Русия ба фаъолияти ҷавонбухороиён тақони ҷиддӣ дод.

Онҳо, ки дар натиҷаи таъқиби ҳукуматдорони аморат ба таври пинҳонӣ амал мекарданд, аз мағлубияти пушту паноҳи амири Бухоро, подшоҳ Николаи II рӯҳбаланд гардида, дар роҳи ислоҳот нисбатан ҷиддитар амал карданд. Ҷамъияти махфӣи онҳо, ки дар дохили шаҳри Бухорои Кӯҳна фаъолият дошт, дар гӯшаҳои шаҳр низ шӯъбаҳои худро кушод. Сафи ҷавонбухороиён, махсусан аз ҳисоби талабагони мадрасаҳои шаҳр рӯз аз рӯз меафзуд.

Бояд таъкид кард, ки дар натиҷаи таъсири инқилоби февралӣ Русия дар фаъолияти ҷавонбухороиён тағйиротҳо ба вучуд омада буд. Онҳо дар шароити нав талаботи ислоҳоти мактабу мадрасаҳо ва усули дарсдиҳиро дуюминдараҷа ҳисобида, дар мадди аввал ислоҳоти ҳукумати амирии Бухороро гузоштанд ва дар ин роҳ ба кӯмаки Ҳукумати Муваққатии Русия умед доштанд. Бо ҳамин мақсад, ҷавонбухороиён ба номи он ҳукумат барқияҳо фиристода, аввал ҳукумати навро

табрик гуфта, сониян кӯмаки онҳоро дар ислоҳи тартиботи амирии Бухоро хоҳиш кардаанд. Вале на ҳамаи намояндагони Ҳукумати Муваққатии Русия тарафдори ислоҳоти тартиботи амирии Бухоро буданд. Масалан, вазири адлия А.Ф.Керенский (ходими ҳизби трудовикҳо ва баъд эсерӣ, аз 8 июл то 26 октябр сарвари Ҳукумати Муваққатӣ) дар мавқеи ба Русия ҳамроҳ намудани аморати Бухоро будааст.

Умеди ҷавонбухороиён аз «кӯмаки» Ҳукумати Муваққатӣ барбод нарафт. Ба кормандони резидентсия ва худи амир хабари тарафдори ислоҳоти тартиботи амирий будани ҳукумати нави Русия ворид шуд. Мувофиқи он ризоият ташаббуси гузаронидани ислоҳот ба ўҳдаи худи «ҷаноби олий» – амир Олимхон гузошта мешуд.

Ҳукумати амирии Бухоро дар вазъияти ниҳоят мушкиле монда буд. Зеро, аз як тараф дар дохили мамлакат ҷавонбухороиён ҳамчун қувваи ягонаи муҳолиф аз амир ислоҳот талаб кунанд, аз тарафи дигар Ҳукумати Муваққатии Русия ҳам ин гуна ислоҳотро хоҳиш намудааст. Кормандони резидентсия, ки маслиҳатгари асосии амир ва ҳукумати ӯ ба ҳисоб мерафтанд, тарафдори ислоҳот буданд. Аз ин рӯ, барои амир Олимхон ва ҳукумати вай ғайр аз гузаронидани ислоҳот роҳи дигаре набуд. Масалан, қушбегӣ Насрулло низ аз хусуси зарурияти ислоҳот сухан гуфтааст.

Вале муқобилони ислоҳот аз вазъияте, ки баъди инқилоби февралии Русия ба вучуд омада буд, хулосаи дуруст набароварда буданд. Масалан, қозикалон Бурҳониддин ва Мирзо Низомиддинхоҷаи урганҷӣ, ки баъд аз қушбегӣ ашхоси дуҷум дар ҳукумати амирий ба ҳисоб мерафтанд, ба ҳар қор ҷуз «намехоҳам» ҷавобе надоштанд. Муқобилони ислоҳот амалиёти худро пинҳон нигоҳ надошта, нисбат ба тарафдорони ислоҳот, махсусан, ҷавонбухороиён, ҳар гуна бӯхтонҳо мебофтанд. Онҳо динро ҳамчун аслиҳа ба муқобили ҷавонбухороиён истифода бурданд. Чунин аҳвол вазъияти ҳукумати амириро боз ҳам вазнинтар гардонид. Бинобар ин амир ва қушбегӣ маҷбур шуданд, ки дар роҳи ислоҳот ҳар гуна амалиёти худро аз душманони ислоҳот пинҳон доранд.

Тағйиротҳо дар ҳукумати амир

Амир ва кушбегӣ вазъиятро ба назар гирифта, бо мақсади начот додани салтанати худ ба ислоҳот розӣ шуданд. Ҳарчанд онҳо инро намехостанд, вале дар ин кор бо якҷоягии кормандони резидентсияи Русия лоиҳа ва дигар дастурҳои заруриро ҳозир намуданд.

Ҳукумати Муваққатии Русия ба мансабдорони аморати Бухоро симои ҳақиқии худро маълум карданд. Акнун амир ва ҳукумати ӯ дар симои ҳукумати нави Русия ба худ пушту паноҳи тозаро пайдо карда буданд. Мувофиқи баъзе маълумотҳо, кушбегӣ Насрулло бо мақсади тавачҷӯҳи кормандони ҳукумати нави Русияро ба тарафи ҳукумати амирии Бухоро равона кардан харчи зиёд кардааст.

Вале, ба доираи васеъ паҳн гардидани масъалаи ислоҳоти Бухоро амир ва кушбегиро ором намегузошт. Махсусан, ҷавон-бухороиён бесаброна интизори ислоҳот буданд. Амир намеҳост, ки худро дар назди ҷомеа, пеш аз ҳама матбуоти давр, чун ҳокими мустабид нишон диҳад.

Амир ва ҳукумати ӯ ба қувваҳои зиддиислоҳотии Бухоро чандон баҳои дуруст надода буданд. Онҳо, дар аввал бо мақсади осудагии амалиётҳои муқобилони ислоҳотро аз ҳокимияти марказӣ дур карданд. Масалан, амир 25 март соли 1917 Бурҳониддинро аз вазифаи қозикалонӣ озод намуда, ба ҷояш қозии Ғиждувон, тарафдори ислоҳот, яке аз маърифатпарварони номии ибтидои асри XX-и Бухоро Шарифҷон Махдуми Садри Зиёро таъин кард. 26 март раиси Бухоро Абдуллохочаро низ аз мансаб озод намуда, ба ҷояш қозии Чорҷӯй, маърифатпарвари номӣ Абдусамадхочаро, 27 март қозии Вобкент – Орифхочаро, ки тарафдори ислоҳот буд, муфтиаскар таъин намуд. Муфтиаскари собиқ Изомиддинхочаи Мусаннифро ба Ғиждувон, раиси собиқ Абдуллохочаро ба Чорҷӯй қозӣ таъин намуд. Душмани ашаддии ислоҳот Мирзо Низомиддинхочаи урганчиро бо баҳонаи хизмат ба Қаршӣ равон кард. Пас аз чунин тағйиротҳо ҳукумати амир худро барои эълон намудани фармони ислоҳот гӯё аз ҳар чихат озод ҳис мекард. Ҳол он ки муқобилони ислоҳот дер боз дар

мақтабу мадрасаҳо ва гузарҳои аҳолинишини шаҳр ташвиқот бурда, як ҳиссаи мардумро ба тарафи худ кашида буданд.

Сарчашма:

С.Айнӣ дар бораи мавқеи арбобони ҳукумати амирии Бухоро нисбати масъалаи ислоҳот навиштааст: «Дар марҳилаи аввал аз арбобони ҳукумати Бухоро амир ва Насрулло-қушбегӣ бо мулоҳизаи ин ки «бе ислоҳот ҳукумати ҳозираро нигоҳ доштан мумкин нест, агар инод кунем, ҳурриятпарастони рус, коргар ва аскарон ва ҳукумати муваққатӣ ба муқобили мо бармехезанд ва дар натиҷа тахту тоҷи мо ҳам барбод меравад», як дараҷа ба ислоҳот роғиб менамуданд. Аммо Низомуддинхоҷаи урганҷӣ ва қозикалон Бурҳониддин ҳатто номи ислоҳотро шунидан намехостанд.

Насрулло-қушбегӣ азбаски фикр ва орзуи ин ду нафарро нағз медонист, маслиҳат кардан бо онҳо, ҳатто огоҳонидани онҳоро ҳам дар бораи фикр ва ниятҳои амир ва худаш лозим надид». (Ҳиг.: Айнӣ С. Таърихи инқилоби Бухоро. С.141).

Санаҳои муҳим:

1917 – 17 март – агенти сиёсии Русия дар Бухоро ба резидентсия табдил дода шуд.

1917 – 25 март – Бурҳониддин аз мансаби қозикалонӣ озод карда шуд ва ба ҷои ӯ Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиё таъин гардид.

Савол ва супоришҳо:

1) Чаро амир Олимхон аз ғалабаи инқилоби февралии Русия метарсид? 2) Инқилоби февралии Русия ба Бухоро чӣ гуна таъсир кард? 3) Чавонбухороиён хабари ғалабаи инқилоби февралии Русияро чӣ гуна пешвоз гирифтанд? 4) Баъди инқилоби февралии Русия дар талабот ва фаъолияти чавонбухороиён чӣ гуна тағйиротҳо ба амал омад? 5) Чаро ҳукумати амирӣ роҳи ислоҳотро пеш гирифт ва оё ин сидқан буд? 6) Дар арафаи эълони лоиҳаи ислоҳот дар ҳукумати амирӣ чӣ гуна тағйиротҳо ба амал омад? 7) §§17, 31 ва 42-ро такрор намоед.

§44. ИСЛОХОТИ АМИР ОЛИМХОН

Эълони ислоҳот Дониш фармони ислоҳот, ки аз тарафи ҳукумати амир, бо ништироки кормандони резидентсия тахия карда шуда буд, баъди дар назорати корҳои хориҷии Ҳукумати Муваққатии Русия муҳокима гаршидан, 4 апрели соли 1917 аз тарафи ҳукумати нави Русия тасдиқ гардид, 7 апрел ин дониш дар меҳмонхонаи «Раҳимхонӣ»-и Арки Бухоро, дар ҳузурӣ даъватшудагон ва меҳмонон эълон карда шуд.

Мувофиқи дониш ислоҳот амир бояд дарбориёни худро дигар мекард; барои ҳаман амалдорон аз хазина моҳона таъин менамуд (то ки онҳо мардумро худсарона тороч накунанд); закот, хироч ва дигар андозҳо ба тартиб дароварда мешуд, ба худсариро бедодгарии амалдорон хотима мегузоштанд; аз ҳисоби мардуми доно ва соҳибдонии Бухоро дар назди ҳукуमत як маҷлиси машваратӣ таъин карда мешуд; харчулаҳои хазинаи ҳукуматиро ба ҳисоб мегирифтанд; барои маърифатнокии мардум дар Бухоро як мағбаа мекушоданд ва гайраҳо.

8 апрели соли 1917 амир Олимхон ба номи сардори Ҳукумати Муваққатии Русия княз Львов ва вазири корҳои хориҷӣ Миллоков, аз ҳусуси эълони фармони ислоҳот барқия фириетод. Дар он қайд шудааст, ки гуё «қарори ӯ барои аз рӯи шарнат гузаронидани ислоҳот катъӣ мебошад».

Намониш шукронан давоибухоронён Эълони фармони ислоҳот тарафдорон ва муқобилонишро ба ҳаракат даровард. Қавонбухоронён ба намониш тайёрӣ дида, қувваҳои иртиқонӣ аморат, яъне мавакки муқолифони ислоҳотро ба эътибор нагирифтанд. Ҳол он ки муқолифони ислоҳот ҳам аз ҳамон лаҳзан эълони фармони ислоҳот, аз сари нав ба ҷунбиш даромаданд. Намояндагони онҳо ҳанӯз ҳангоми ҳолидани фармони ислоҳот эътироз баён карданд. Баробари ба муқолифони ислоҳот расидани хабари тараддули намониш қавонбухоронён онҳо ҳам барои ба майдон баромалан тайёрӣ мебуданд.

8 апрел, соати 8-и пагоҳӣ, намоиши ҷавонбухороиён оғоз ёфт. Онҳо бо шиорҳои: «Зинда бод амир Олимхон!», «Зинда бод ислоҳот!», «Зинда бод амири озодихоҳ!», «Зинда бод амири хурриятпарвар амир Олимхон!», «Зинда бод озодӣ, конституция, озодии матбуот ва истиқлоли мактаб!» ба майдон баромада буданд. Шумораи намоишчиён дар оғоз тақрибан ҳазор нафар буд, оҳиста-оҳиста аз ҳисоби шаҳриён афзуда, то ба 5-7 ҳазор нафар расидааст. Дар намоиш тоҷикон, яҳудиҳо, эронӣҳо, ўзбекҳо, тоторҳо ва дигар мардуми шаҳр иштирок карданд.

Вақте ки ҷавонбухороиён аз Чорсуи Бухоро ба роҳ баромада то Хиёбон расиданд, аз тарафи дигар мухолифони ислоҳот низ ба Регистони Бухоро, яъне ба майдон назди Арк расиданд. Аксулҳаракатчиён аксарият аз ҷумлаи диндорони иртиҷопараст буданд. Онҳо аз гумроҳии мардуми Бухоро истифода бурда, чуноне ки С.Айнӣ ба хотир меоварад, ба миёни худ фӯта баста, дод зада мегуфтанд: «Во шариато! Во дино! Во қурбоно! Эй мусулмонҳо! Дин аз даст рафт, шариат тамоm шуд, акнун рӯи занҳоятонро мекушоянд, ба номуси духтаронатон таҷовуз мекунанд, фарзандонатонро дар мактаби кофирӣ меҳонанд». Дар натиҷаи ташвиқотҳо як ҳиссаи дигари мардуми дар ғафлатбудаи шаҳр ба тарафи аксулҳаракат гузаштанд. Бо ҳамин роҳ мухолифони ислоҳот тавонистанд, ки шумораи тарафдорони худро то ба 7-8 ҳазор нафар расонанд.

Баъд аз сар шудани аксулҳаракат, амир ва қушбегӣ аз ин воқеа ба воҳима афтада, муносибати худро нисбат ба ислоҳотхоҳон зуд тағйир дода, тарафдори гурӯҳи мухолифон шуданд. Тамоми қувваи ҳукумати ҳам ба муқобили ҷавонбухороиён ва намоиши ташкилкардаи онҳо нигаронида шуд. Дар натиҷа намоиши шукронаи ҷавонбухороиён пароканда карда шуд. Иштирокчиёни он ба ҳар тараф гурехтанд. Як қисмашон барои халосии ҷони худ ҳатто ба тарафи аксулҳаракат гузаштанд. Бинобар ин «ҳар кас, – ба хотир меоварад С.Айнӣ – барои ҳифзи ҷони худ дигареро «Ин ҷадид аст» гуфта, таҳқир мекард ва сабаби дастгирии он бечора мегардид».

Аксулҳаракатчиён на танҳо ҷавонбухороиёнро, балки ба ашхоси бонуфузи ислоҳотхоҳе, ки дар ҳукумат вазифа доштанд низ таҳдид мекарданд. Аз ҷумла, онҳо қозикалон Шарифҷон Махдуми Садри Зиёро хангоми аз хонааш ба Арк омадан, дар майдони Регистон, дар он ҷое, ки чашми амир меафтод, таҳқир ва зада аз асп афтонда, беҳуш намуданд. Раис Абдусамадхочаро бошад дар назди худи кушбегӣ зада маъюб карданд.

Рӯзҳои 8 ва 9 апрел аз тарафи ҳукумати амири қариб 150 нафар иштирокчиёни намоиш, махсусан ҷавонбухороиён, аз он ҷумла С.Айнӣ (агарчанде ӯ муқобили намоиш буду дар он

*Тахтапушти бараҳнаи
С.Айнӣ баъди 75 зарбаи
гурра, ки бо ҳукми амири
Бухоро иҷро гардидааст.
(апрели соли 1917)*

иштирок надошт, вале дастгир шуда, 75 ҷуб ҷазо дид)-ро ҳабс карданд. Қисми зиёди ҷавонбухороиён, аз ҷумла сарварони онҳо дар Бухорои Нав (Когон) паноҳ ёфтанд. Вале маълум мешавад, ки ин ғочиа барои сарварони ҷавонбухороиён ханӯз ҳам дарси ибрат нагардидааст. Онҳо барои оштии бо амир розӣ шуда, 12 нафар намояндагони худро (асосан ҳама аъзоёни кумитаи марказӣ бо сарвари раиси он Мухиддин Мансуров) 14 апрел барои гуфтушунид ба ҳузури амир фиристоданд. Кормандони резидентсия дар ин чорабинӣ нақши миёнаравро бозиданд. Вақте ки намояндагони ҷавонбухороиён

ба Арк даромаданд, ба ҳабс гирифта шуданд. Онҳо танҳо бо таҳдиди шӯрои намояндагии коргарони Бухорои Нав ва аскарони инқилобӣ аз қатл раҳой ёфтаанд.

15 апрел дар Бухорои Нав бо ташаббуси шӯрои намояндагии коргарони шаҳр маҷлиси серодаме барпо гардид. Дар он амалиётҳои кормандони резидентсияи Русияро дар рӯзҳои

фочиаи Бухоро муҳокима намуда, қарор карданд, ки сарвари он Миллер ва ҷонишинаш Шулга ба ҳабс гирифта шаванд.

Авҷи иртиҷо дар Бухоро

Дар Бухоро баробари пароканда намудани намоиши ҷавонбухороиён иртиҷо тантана кард. Амир аз гузаштҳои худ ва ислоҳоти эълонкардааш даст кашид. Оҳиста-оҳиста тамоми мансабҳои боз ба ихтиёри муҳолифони ислоҳот гузашт. Масалан, 15 апрел қушбегӣ Насрулло аз вазифа маъзул гардид ва ба ҷои ӯ душмани ашаддӣ ислоҳот ва ҷавонбухороиён Мирзо Низомиддинхоҷаи урганҷӣ нишаст. Мирзо Насрулло ро бо тамоми аҳли оилааш бадарға ва ҳабс намуда, баъдтар ҳамашонро бо ҳукми амир қатл намуданд. 31 июли соли 1917 Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиёро низ (ҳарчанд ӯ аз рӯзи 8 апрел, аллакай дар мансаб набуд ва бемори бистарӣ буд) бо ҳукми амир аз вазифаи қозикалонӣ озод карда, ба ҷои ӯ Бурҳониддинро такроран таъин карданд.

Дар аморати Бухоро гурӯҳи иртиҷопарастон ғалабаи худро тантана мекарданд. Таъкиби на танҳо ҷавонбухороиён, балки хайрхоҳони онҳо низ давом дошт. Иртиҷопарастони аморат ҳатто аз мавқеъ ва амалиёти худи амир Олимхон оид ба масъалаи ислоҳот розӣ набуданд. Аз ҳамин сабаб онҳо аввали моҳи май масъалаи аз мансаби амирӣ озод намудани Олимхон ва ба ҷои ӯ таъин кардани амакаш – беки Ғузар – иртиҷопарастии ашаддӣ – Акрамхонро ба миён гузоштанд. Вале ин гурӯҳ аз иқтидори ҳукумати Русия дар тараф буданд. Аз ин рӯ онҳо нияти иваз намудани амирро амалӣ карда натавонистанд.

Бо ҳамин ислоҳоти аз тарафи амир эълонкардашуда худ аз худ аз байн рафт. Ҳукумати амирии Бухоро дигар ба ин масъала барнагашт.

Воқеаҳои апрелии (соли 1917) Бухоро ба баъзе ҷавонбухороиён таъсири ҷиддӣ расонид. Онҳо дигар ба ислоҳ шудани ҳукумати амирӣ боварӣ надоштанд. Масалан, ханӯз дар моҳи апрели соли 1917 Фатхуллохоҷа ном шахс, дар маҷлиси гурӯҳи ҷавонбухороиёни Бухорои Нав масъалаи «хатман тайёр намудани шӯриши яроқноки бухороиён»-ро ба миён

гузоштааст. Ин гурӯҳ дар ҳуччатҳои архивӣ баъзан «чавон-бухороиёни ашаддӣ» ном бурда мешавад.

Сарчашма:

Асли фармони ислоҳоте, ки амир Олимхон 7 апрели соли 1917 эълон кардааст:

«Хувалмустаон!»

«Манфиат ва хайрияти умуми фуқароёни худро малҳузи хотир гардонид, ибтидо ба ризои умум ва хоҳиши миллат намуда, иқдомот менамоем, ки идораҳои ҳукумати мо бо ислоҳоти васеъ, бар вафқи тартиб иҷро гардида, рафторҳои худсарона ва афъолҳои собиқонаро барҳам диҳонем.

Гӯшзади хотири фуқароёни худ мегардонем, ки чамеи ислоҳот ва табаддулоти идораҳои ҳукумати мо бар вақфи шаръи шариф шуда, орзу дорем, ки умуми фуқароёни мо ба ин тариқа иқдомати мо ёрмандӣ ва ионатрасон бошанд, ки ба нури улум зуҳури тамаддун ва тараққӣ гардида, боиси зиё ва анвори Бухоро гардад.

Аввало, иқдомоти мо барои ислоҳи қозихонаҳо ва истифои (пардохти молиёт-андоз) ва аҳзи ҳиссатулхироҷ ва закот ва дигар ҳаққи султонӣ ва тараққии саноат ва тиҷорати мамлакат, махсус бо давлати қавишавкати Русия буда ва ба чомеи амалдорон ва маъмурин ва хидматгорони давлатхона мавоҷиби махсуси муайян муқаррар карда, барои бар сабили адл хидматгузор шудани онҳо муфаттиши махсус таъйин намуда ва дигар тариқи инъомоти собиқ ҳар кадом фароҳури ҳолашон доштагиро масдуд намудем. Мо бояд чомеи иқдомат ва тарвиҷ ва тараққии улум ва фунуни худро бар вақфи шаръи шариф ба амал оваронем ва барои мановфеъ ва осоиши раияғони худ, ки ба Пойтахти мо истиқоматдоранд, хоҳиш дорем, ки умуми миллати сокинини Пойтахт аз байни худҳошон ашхосони соҳибмашварат ва мунаввар ул-афкорро интиҳоб намуда, таъсис ва ташкили маҷлис карда, барои ислоҳот ва тараққиёт ва танзим ва ҳифзуссиҳҳои Пойтахт саъй ва иҷтиҳод намоянд.

Алвақт лозим медонем, ки албатта як хазинахонаи ҳукумати кушода, қарор медиҳем, ки ҳисоби харҷ ва мадохили муайяни мамлакатро ба давлатхонаи мо лозим ва зарур гардонад.

Барои умуми раияғони мо лозим дониста, хусус чомеи иҷтиҳодат ва умуратро ба вақташ табъ кунонда, ба мамлакати Бухоро

барои хайрият ва баҳраманд гардидан нашр карда мешавад, чунки матбаа барои табъ кунонидани таснифот ва таълифот ва нашриёт ва ахборот манофеи умум гардида ва ахбороти заруриятро бухороиён иттилоъ меёбанд. Зоти мо барои фуқароёни худ базли химмат ва саъйи мавфур дорем, ки дар оянда иҷрои умурати идораҳои ҳукумати мо ба қадри лозимаи муайян мегардидагиаш ба машварати ҷамъият ҷорӣ шуда, ба манофеи фуқароёни мо шавад.

Бинобар сабаби хушбахтии мусовоти ҳомии мо, ки давлати қавишавкати Русияанд, зоти мо раъй дорем, ки аз маҳбусони ба ҳабсхонаамон хобидагӣ ба ризои фуқароёни ватани маълуф маҳбусҳо аз қайд мураххас мегардонем.

Явми ҷумъа, 28 ҷамодиюссонии санаи 1335 ҳиҷрӣ".

(*Ниг.*: Айнӣ С. Таърихи инқилоби Бухоро. – Душанбе 1987 – с.153-154)

С. Айнӣ дар бораи аз ислоҳот даст кашидани амир Олимхон навиштааст: «... амир дар фикри ҳар чӣ зудтар гардонда гирифтани он фармони манхус буд. Ӯ аз тарафи ҳукумати муваққатӣ хотирҷамъ шуда, фармони ислоҳот бароварда, дар назди афкори умумӣ низ вазифаи худро ба ҷо оварда буд. Ба амир барои пас гирифтани ин фармон баҳонае лозим буд. Азбаски аксулҳаракат ба сабаби намоиши ҷавонон сар шудааст, тамоми масъулият ба ҷавонҳо меафтад. Ин ҳам аз омади толеи амир буд. Барои ҳамин, амир бо сар шудани балво ба ҳабс кардани ҷавонон фармони умумӣ дод.» (*Ниг.*: Айнӣ С. Таърихи инқилоби Бухоро. с.164)

Санаҳои муҳим:

1917 – 4 апрел – аз тарафи Ҳукумати Муваққатии Русия тасдиқ гардидани лоиҳаи ислоҳоти пешниҳодкардаи амири Бухоро

1917 – 7 апрел – лоиҳаи фармони ислоҳот аз тарафи ҳукумати амирӣ эълон карда шуд.

1917 – 8 апрел – намоиши шукронаи ҷавонбухороиён ба муносибати эълони лоиҳаи фармони ислоҳот ва пароканда гардидани он

1917 – 8-9 апрел – аз тарафи ҳукумати амирӣ ҳабс намудани фаъолони намоиш ва ҷавонбухороиён

1917 – 15 апрел – маъзул гардидани қушбегӣ Мирзо Насрулло ва ба ҷои ӯ таъин гардидани Мирзо Низомиддинхоҷаи урганҷӣ

1917 – 31 июл – маъзул гардидани қозикалон Шарифҷон Махдуми Садри Зиё ва ба ҷои ӯ такроран таъин гардидани Бурҳониддин

Савол ва супоришҳо:

1) Лоихаи фармони ислоҳоти амир кай эълон карда шуд? 2) Мазмуни он лоихаи фармони ислоҳоти эълонкардаи амир аз чӣ иборат буд? 3) Чаро ҷавонбухороиён ба муносибати эълони лоихаи фармони ислоҳоти амир намоиши шукрона такшик карданд? 4) Ҳангоми намоиш ҷавонбухороиён чӣ гуна шиорҳоро доштанд ва муқобилони ислоҳот чӣ гуна ташвиқот бурданд? 5) Иштирокчиёни намоиш аз ҳар ду тараф, яъне тарафдорон ва ҳам муқобилон кӣҳо буданд? 6) Чаро амир ва қушбегӣ якбора ба тарафи муқобилони ислоҳот ва намоиш гузаштанд? 7) Он намоиш бо чӣ анҷом ёфт? 8) Тақдири лоихаи фармони ислоҳоти эълонкардаи амир ва гузаштҳои ӯ чӣ шуд? 9) §§31 ва 43-ро такрор намоед.

БОБИ 14

ҒАЛАБАИ ИНҚИЛОБИ ОКТЯБР ДАР РУСИЯ ВА БАРПО НАМУДАНИ ҲОКИМИЯТИ ШҶРАВИ ДАР ТОЧИКИСТОНИ ШИМОЛӢ ВА БАДАХШОН

§§45-46 БАРПО НАМУДАНИ ҲОКИМИЯТИ ШҶРАВИ ДАР УЕЗДИ ХУЧАНД ВА БОЛООБИ ЗАРАФШОН

**Ғалабаи
инқилоби Октябр
дар Петроград**

Дар Русия баъди ба охир расидани дуҳокимиятӣ ва яккаҳукмрон гардидани Ҳукумати Муваққатӣ ҳам (яъне аз аввали моҳи июли соли 1917) вазъият беҳтар нагардид. Чанги якуми чаҳонӣ, ки Русия яке аз иштирокчиёни фаъоли он буд, давом дошт. Дар мамлакат мисли пештара гуруснагӣ, беқурбшавии пул ҳукмфармой мекард. Ин боиси норозигии на танҳо мардум, балки аскарони рус низ гардид. Чунин вазъият аз хусуси дар Русия сабзида расидани нишонаҳои шӯриши навбатӣ дарак меод. Махсусан, дар маркази империя – шаҳри Петроград хавфи таркиш эҳсос мешуд.

Ҳизби болшевикии Русия аз вазъияти ба вучудомада ба хубӣ истифода бурд. Вай ягона ҳизбе буд, ки бо Ҳукумати Муваққатӣ муросо накард ва муросо карданро ҳам намехост. Баръакс, баъди воқеаҳои июлии соли 1917 дар Петроград (тирборон шудани намоиши осоиштаи коргарон ва ба охир расидани дуҳокимиятӣ) ҳизби болшевикӣ бо мақсади гирифтани ҳокимият мардумро ба шӯриши навбатии яроқнок даъват мекард.

24 октябри соли 1917 шӯриш дар Петроград сар шуд. Ба он дар катори коргарон, инчунин аскарони аз сиёсати Ҳукумати Муваққатӣ норозӣ иштирок намуданд. Сарвари шӯриш аз лаҳзаҳои аввал ба ихтиёри ҳизби болшевикӣ гузашт. Дар ин роҳ, ба болшевикон танҳо эсерҳои чап ва меншевикҳои чап то андозае хайрхоҳ буданд. Ҳизбҳои дигар: эсерони рост ва меншевикони рост, октябристҳо, прогрессистҳо, кадетҳо, трудовикҳо, иттифоқи халқи рус, националистҳо ва социалистони халқӣ ҳам дар атрофи Ҳукумати Муваққатӣ муттаҳид истода, муқобили ҳаргуна шӯриш буданд. Вале муттаҳидии онҳо акнун Ҳукумати Муваққатиро наҷот дода натавонист.

Шаби 24 ба 25 октябр дар Петроград тамоми кӯпрукҳои дарёи Нева, вокзалҳои роҳи оҳан, телеграф, телефон, почтамент, истгоҳи барқӣ, бонки Давлатӣ ва ғайра ба ихтиёри шӯришгарон гузашта буд. Ниҳоят шаби 25 ба 26-октябр (соати дуо дақиқаи шаби 26 октябр) қароргоҳи Ҳукумати Муваққатии Русия – Қасри Зимистона (ҳоло осорхонаи Эрмитаж) низ ба дасти шӯришгарон гузашт. Аксари аъзоёни он ҳабс карда шуданд. Дар Петроград ҳокимият ба ихтиёри Кумитаи ҳарбии инқилобӣ, ки аз тарафи ҳизби болшевикӣ дар арафаи огози шӯриш ташкил карда шуда буд, гузашт.

25 октябр, соати 22.40 дақиқаи бегоҳӣ дар қасри Смолнии Петроград анҷумани II Умумирусиягии шӯроҳои намояндагонии коргарон ва аскарон ба қори худ шурӯъ намуда, дар тахти назорати ҳизби болшевикӣ мегузашт. Аз ин рӯ, 25 октябр (бо санаи нав 7 ноябр)¹-ро ҳамчун рӯзи ғалабаи инқилоби Октябр ва бунёди Ҳокимияти Шӯравӣ чашм мегирифтанд.

26 октябр анҷумани номбурда сарнагун гардидани Ҳукумати Муваққатиро эълон кард. Ҳокимияти Шӯравӣ – Шӯрои Комиссарони Халқӣ (ШКХ) бо сарвари В.И. Ленин ба сари қудрат омаданд. Анҷумани мазкур ҳуҷжатҳои барои мардуми Русия ҳаётан зарур – «Декрет дар бораи сулҳ» ва «Декрет дар бораи замин»-ро қабул кард. Мувофиқи ҳуҷжати аввала Русия бояд аз ҷанги харобиовари ҷаҳон баромада, мардум ба ҳаё-

1. 14 феввали соли 1918 дар Русияи Шӯравӣ ба солшумории григориянӣ гузаштанд, ки он аз солшумории пештараи Русия 13 рӯз фарқ мекард.

ти осоишта бармегашт. Дар асоси хуччати дуҷум бошад, замин ба деҳқонон барои истифодабарии доимӣ дода мешуд.

Анҷуман қарор қабул кард, ки дар тамоми сарзамини Русия, аз он ҷумла кишвари Туркистон, ҳокимият бояд ба ихтиёри шӯроҳои намояндагии коргарон ва аскарони маҳаллӣ гузарад. Вале дар ҳама шаҳривилоятҳои Русия ин қарорро хуш напазируфтанд. Дар баъзе маҳалҳо тарафдорони Ҳукумати Муваққатӣ барои бунёди ҳокимияти нав – шӯравӣ муқобилияти саҳт нишон медоданд. Чунин муқобилият дар маркази кишвари Туркистон – шаҳри Тошкент низ дида мешуд.

В.И.Ленин. Муҷассама. Асосгузори ҳизби болшевикии Русия ва Давлати Шӯравӣ

Ғалабаи шӯриш дар Тошкент

Шӯриш дар Тошкент 28 октябри соли 1917 сар шуд. Бо ташаббуси болшевикон, барои сарварӣ кардан ба шӯриш кумитаи инқилобӣ ташкил ёфт. Сарвари Кумитаи Туркистони Ҳукумати Муваққатӣ генерал Кравченко дар шаҳри Тошкент кифоя набудани қувваи ба худ содиқро эҳсос намуда, ба муқобили шӯришгарон аз Фарғона қувва даъват намуд. Аз чунин мақсади ӯ болшевикони Хучанд огоҳ гардида, барои он ки қувваҳои ҳарбӣ аз Фарғона ба Тошкент рафта натавонад, аз 28 октябр то 2 ноябр ҳаракати поездҳоро аз истгоҳи роҳи оҳани Хучанд қатъ карданд. Дар натиҷа сарвари Ҳукумати Муваққатии кишвар аз кӯмаки аскарони ба худ содиқ маҳрум гардид. Бинобар ин ба вай лозим омад, ки барои паҳш намудани шӯриш асосан ба қувваҳои дар шаҳри Тошкент буда таъя намояд.

Дар Тошкент чор рӯз (аз 28 октябр то 1 ноябр) ҷангҳои шадид ба амал омад. Болшевикони Тошкент тавонистанд, ки ба аскарони мусаллаҳи генерал Кравченко аз ҳисоби мардум қувваи бисёрро муқобил гузоранд. Ниҳоят, 1 ноябр (ба тақвими нав 14 ноябр) ҳокимият дар Тошкент ба ихтиёри Кумитаи инқилобӣ гузашт. Худи ҳамон рӯз аз тарафи шӯрои намояндагии коргарон ва аскарони Тошкент муҷриатинома «Ба мардум!» бароварда шуд. Дар он дар кишвари Туркистон ба ихтиёри шӯрои кишварӣ ва кумитаи иҷроияи шӯрои шаҳрии намояндагии коргарон ва аскарон гузаштани ҳокимиятро эълон кард. Баробари оғози шӯриш дар истгоҳи роҳи оҳани Урсатевск (Хавос) ва Драгомирово ҳокимият ба ихтиёри кумитаи инқилобӣ гузашт. Дар қонҳои Сулукта ва Шӯроб, қони нафти САНТО шӯроҳо бе ягон муқобилият ба ҳокимият соҳиб шуданд.

Аз 15 то 22 ноябри соли 1917 дар шаҳри Тошкент анҷумани III шӯроҳои намояндагии коргарон ва аскарони кишвар барпо гашт. Анҷуман баъди кашмакашҳои хеле зиёд оиди дар кишвари Туркистон барпо гардидани Ҳокимияти Шӯравӣ қарор қабул кард. Яке аз масъалаҳои муҳимтарине, ки анҷуман дида баромад, ин ташкили ҳокимияти кишварӣ буд. Ниҳоят, бо таклифи якҷояи болшевикон ва максималистон¹ аввалин ҳокимияти шӯравии кишвари Туркистон дар шакли Шӯрои Комиссарони Халқӣ (ШКХ) ташкил ёфт. Раиси он болшевик Ф.И. Колесов интихоб гардид.

**Ба ихтиёри
шӯроҳо гузаштани
ҳокимият дар
Хуҷанд**

Дар арафаи Инқилоби Октябр уезди Хуҷанд ҳанӯз ҳам ба ҳайати вилояти Самарқанд дохил мешуд. Бинобар ин ҳалли тақдири ҳокимият дар ин маркази уездӣ аз тақдири ҳокимияти вилоятӣ, яъне Самарқанд вобастагӣ дошт. Шӯроҳои Хуҷанд ва Самарқанд нисбатан сернуфуз ва асосан дар ихтиёри эсерҳо ва меншевикон буданд. Болшевикон, асосан дар байни коргарон ва хизматчиёни роҳи оҳани Самарқанд нуфузи зиёд доштанд.

1. **Максималистон** — гурӯҳе, ки ҳанӯз соли 1904 дар ҳизби эсерҳо ба вучуд омада буд.

31 октябр коргарон ва хизматчиёни ин истгоҳ дар чамъомади умумии худ иборат аз 10 нафар кумитаи инқилобиро ташкил намуданд. Вале ин кумита дастгирии шӯроҳо ва дигар хизбҳои Самарқандро надид. Зеро, меншевикҳо ва эсерҳои ин шаҳр, ки шӯроҳои шаҳрӣ ва вилоятиро дар ихтиёри худ доштанд, аз гирифтани ҳокимият худдорӣ карданд. Аммо эсеру меншевикҳои Хучанд, бар хилофи мавқеи эсеру меншевикҳои Самарқанд ҳокимиятро ба дасти худ гирифтанд.

11 ноябри соли 1917 дар Хучанд маҷлиси васеи шӯроҳои намояндагии коргарон ва аскарон бо якҷоягии намояндагони «Иттифоқи меҳнаткашон», думаи шаҳрӣ ва кумитаҳои иҷроияи волостҳои Қистакӯз ва Унҷӣ барпо гардид. Ин чамъомад дар шаҳр ва уезди Хучанд ба ихтиёри шӯроҳо гузаштани ҳокимиятро эълон карда, ба тарафдории дар кишвари Туркистон барпо намудани ҳокимияти шӯроҳо овоз дод. Худи ҳамон рӯз шӯрои шаҳрии Хучанд дар шаҳр ҳокимиятро ба дасти худ гирифт. Дар ин шӯро аксариятро аъзоёни хизбҳои эсерҳо ва меншевикҳо ташкил мекарданд. Сарвари шӯроҳои Хучанд низ аъзои ҳизби эсерҳо Т.Тараненко буд.

Дар ибтидо (яъне аз ноябри соли 1917 то марти соли 1918) муносибати байни ҳокимияти марказии болшевикии кишвар бо ҳокимияти (шӯроҳои) эсеру меншевикии Хучанд чандон самимӣ набуд. Бинобар ин ҳам ҳукумати кишвар барои дар Хучанд ҷорӣ намудани сиёсати худ бештар ба фраксияи болшевикон така мекард.

Болшевикони Хучанд така ба қувваи аскарони сурх намуда, баробари маҳви «Мухторияти Қӯқанд» (22 феввали соли 1918) ба иттифоқчиёну пайравони он — шӯрои исломистҳо ва шӯрои уламоҳои Хучанд низ зарбаи қатъӣ зада, мавқеи эсеру меншевиконро хеле маҳдуд намуданд. Моҳи марти соли 1918 бо ташаббуси болшевик И.Калугин (ӯ аъзои шӯрои кишварӣ буд) ҳайати нави шӯрои намояндагии Хучанд ташкил гардид. Акнун, он махсусан, аз ҳисоби аъзоёни «иттифоқи меҳнаткашон» меафзуд. Худи шӯро ҳам минбаъд номи «шӯрои намояндагии коргарон, аскарон, мусулмонон ва деҳқонони Хучанд»-ро гирифт. Ба он Г.Стерлинг (сарвари маҳаллии эсерони чап) — ҳамчун раис ва ҷонишинони ӯ болшевикон:

Е.А. Иванитский ва Чӯра Шокаримов интихоб шуданд. Ин маънои онро дошт, ки шӯрои Хучанд ба маъкеи болшевикӣ гузаштааст.

Дар Хучанд ва дар аксари маркази волостҳои он (ба ғайр аз Ҷротеппа ва то андозае Қистакӯз), аз ҷумла дар Унҷӣ, Ғӯлакандоз, Нов, Исфана, Чапқулок, Бокса-Себиргон, Сретен, Уралск (Дилварзин) аз ноябри соли 1917 то апрели соли 1918 тартиботи шӯравӣ ба тарзи осоишта барқарор карда шуд.

Барпо намудани

Ҳокимияти

Шӯравӣ дар

Ҷротеппа ва

Мастҷоҳ

Дар арафаи бунёд намудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Ҷротеппа ва ноҳияҳои атрофи он вазъият чандон мураккаб набуд, баръакс то андозае оромӣ ҳукмфармоӣ мекард. Ба гурӯҳи ноҳияҳои Ҷротеппа волостҳои:

Ҷротеппа, Гонҷӣ, Шаҳристон, Басманда, Далён ва Мастҷоҳ дохил шуда, яққоя, то моҳи майи соли 1919 дар ҳайати уезди Хучанд буданд. Дар ҳуди Ҷротеппа ҳокимият моҳи ноябри соли 1917 ба шӯрои маҳаллӣ, ки дар ихтиёри эсеру меншевикҳо буд, гузашт. Аз моҳи ноябри соли 1917 то моҳи марти соли 1918 дар волостҳои Шаҳристон, Басманда, Далён, Мастҷоҳ ва Гонҷӣ ҳам ба ихтиёри шӯроҳои маҳаллӣ гузштани ҳокимият эълон гардид. Аммо дар баъзеи ин маҳалҳо, аз ҷумла дар Ҷротеппа Ҳокимияти Шӯравӣ ҳанӯз амалан бунёд нагардида, он ба зудӣ сарнагун гардид.

Шӯрои шаҳри Ҷротеппа баробари ба даст гирифтани ҳокимият аз маркази кишвар – шаҳри Тошкент супориш гирифт, ки барои начоти мардум аз гуруснагӣ (он кишвари Туркистонро аллақай фаро гирифта буд) маъракаи мусодираи ғалларо гузаронад. Дар натиҷаи ин чорабинӣ ғаллаи мардум дар бозор ва аз дӯкону хонашон мусодира карда мешуд. Чунин чорабинӣ дар шаҳр вазъиятро хеле мураккаб гардонид. Ҳуди аъзоёни шӯро, ки асосан аз ҷумлаи эсеру меншевикон ва пайравони онҳо буданд, чандон хоҳиши иҷрои он супоришро надоштанд. Нуфузи болшевикон ҳанӯз ҳам дар ин ҷо назаррас набуд.

Ташкилоти маҳаллии «Шӯрои исломия», аз вазъияти ба амал омада истифода бурда, думаи шаҳриро аз нав барқарор кард. Бо ташаббуси ташкилоти маҳаллии «Шӯрои уламо» чамъияти маънавии динӣ бо номи «Нури ислом» бунёд гардид. Онҳо рӯйро ба муқобили сиёсати мусодиракунии ғалла баромаданд. Дар шаҳр як муддат на танҳо ҳолати ба духокимиятӣ хос, яъне аз як тараф комиҷроияи шӯроҳо ва аз тарафи дигар думаи шаҳрӣ, балки беҳокимиятию бесарусомонӣ ҳукмфармо гардид.

Вазъияти дар шаҳри Ўротеппа ба амал омада русзабонҳои шаҳрро ба воҳима андохт. Сарварони онҳо 4 феввали соли 1918 ба комиҷроияи шӯроҳои маҳаллӣ (яъне шӯрои намояндагии коргарон ва аскарон) муроҷиат карда, барои муҳофизати худ аслиҳа пурсиданд. Дар комиҷроияи шаҳр, ки чун шӯрои маҳаллӣ аксариятро эсеру меншевикҳо ташкил медоданд, ин таклифро маъқул шумориданд.

18 феввали соли 1918 бо таклифи судьяи шаҳри Ўротеппа монархист В.И.Владимиров, маҷлиси якҷояи шаҳрвандон ва аскарони русзабон чамъ омад ва дар он қарор карданд, ки барои таъмини беҳатарии русзабонҳои Ўротеппа аз ҳисоби мардони русзабон дружинаи халқӣ ташкил дода шавад. Чун органи роҳбарикунанда шӯрои дружинаро иборат аз панҷ нафар интиҳоб намуданд. Ба ҳайати ин шӯро комиссари маҳаллӣ (участковий) Шомирзо Шокаримбоевро, ки забони русиро медонист, низ дохил карданд. Ҳамин тавр, ташкилоти аксулинқилобии «дружинаи халқии рус» ба вуҷуд омад. Мақсади асосии ин дружина дар баробари таъмини беҳатарии русзабонҳо, соҳиб шудан ба ҳокимият низ буд.

Дружиначиёни Ўротеппа дар ҳайати ҳукумати кишвари Туркистон, дар симои комиссари халқӣ оид ба корҳои шаҳрвандӣ ва маъмурӣ Агапов ба худ такаҷоҳи боэътимодеро доштанд. Агапов аз номи раиси Шӯрои Комиссарони Халқии Туркистон фармонеро имзо кард, ки мувофиқи он дар Ўротеппа ҳокимият пурра ба ихтиёри дружина мегузашт.

13 апрели соли 1918 дар бинои думаи шаҳрӣ маҷлиси дружиначиён ва тарафдорони онҳо барпо гардид. Дар он оид ба барҳам додани шӯрои намояндагии коргарон ва аскарони Ўротеппа қарор қабул карданд. Комиҷроияи шӯрои шаҳр,

ки аксарияти кормандонаш ҳанӯз ҳам дар мавқеи эсеру меншевикҳо буданд, ба муқобилияти болшевикон аҳамият надода, барои якҷоя шудан бо «дружи́наи халқии рус» розигӣ доданд. Ҳамин тавр дар шаҳри Ўротеппа Ҳокимияти Шӯравӣ ба тарзи расмӣ барҳам хӯрд.

Моҳи майи соли 1918 бо ташаббуси болшевикони Ўротеппа, аз ҳисоби муҳолифони дружиначиён, ҳизби коргарон ва деҳқонони мусулмон бунёд гардид. Онҳо шӯрои намояндагии коргарон ва деҳқонро низ аз нав ташкил карданд. Мақсади асосии ин ташкилотҳо аз нав барқарор намудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Ўротеппа буд. Бо ин мақсад ҳизби нав мардумро ташвиқ мекард, ки барои дар Ўротеппа ба ихтиёри шӯрои намояндагии коргарон ва деҳқонон гузаштани ҳокимият ба мубориза бархезанд. Дар натиҷа муқобилони Ҳокимияти Шӯравӣ дар атрофи шӯрои дружина ва тарафдорони Ҳокимияти Шӯравӣ дар атрофи шӯрои намояндагии коргарон ва деҳқонон чамъ омада буданд. Чунин ҳолат аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар Ўротеппа боз духокимиятии нав ба вучуд омадааст.

8 июли соли 1918 аз Хучанд ба Ўротеппа қисмҳои аскарони сурх фиристода шуд ва онҳо худи ҳамон рӯз шаҳрро ба даст гирифтанд. Шӯрои дружиначиён пароканда карда шуд. 10 июл ба ихтиёри шӯрои намояндагии коргарон ва деҳқонон гузаштани тамоми ҳокимият дар Ўротеппа эълон карда шуд. Ҳамин тавр Ҳокимияти Шӯравӣ дар Ўротеппа аз нав барқарор карда шуд.

Баъди аз нав барқарор намудани Ҳукумати Шӯравӣ дар Ўротеппа дар назди ҳукуматдорони кишвари Туркистон ҳалли масъалаи Мастҷоҳ ба миён омад. Зеро дар ин ғӯшаи дурдаст Ҳокимияти Шӯравӣ вучуд надошт.

Моҳи феввали соли 1918 дар Мастҷоҳ низ ба ҷои комиссари волостии собиқ Ҳукумати Муваққатӣ, ташкил ёфтани кумитаи иҷроияи шӯравиро эълон карданд. Тобистон, ки дар ин ҷо ҳам маъракаи аз мардуми доро ва миёнаҳол кашида гирифтани ғалла (ба монанди Ўротеппа) яке аз сабабҳои асосии аз байн рафтани Ҳокимияти Шӯравӣ гардид. Моҳи сентябр бо ташаббуси намояндаи кумитаи иҷроияи вилояти Самарқанд

Чечевичкин кумитаи иҷроияи волости Мастчоҳ таъсис ёфт, ки он танҳо деҳаҳои поёнии (қисми ғарбии) волостиро дар бар мегирифт. Қисми болоии (шарқии) Мастчоҳ аз ин воқеаҳо беҳабар буданд. Раиси комитроияи волости Мастчоҳ Исо Олимбоеви ӯротеппағӣ, ки худ дар мавқеи зиддишӯравӣ меистод, интиҳоб гардид.

Моҳи ноябри соли 1918 дар Мастчоҳ исёни зиддишӯравӣ ба амал омад, ки яке аз ташаббускорони он худи Исо Олимбоев буд. Шӯришгарон Ҳокимияти Шӯравиро дар Мастчоҳ сарнагун намуданд. Баъди дар ӯротеппа сарнагун намудани «друзиначиён», аз ӯротеппа ба сӯи Мастчоҳ, бо мақсади аз нав барқарор намудани Ҳокимияти Шӯравӣ, бо сарвари С.Я. Хохлов отряди махсуси 20-нафараи аскарони сурх, ба воситаи ағбаҳои Камодон ва Оббурдон фиристода шуд. Вале ин отряд дар наздикии деҳаҳои Мадрушкат ва Ревомутк аз тарафи мастчоҳиён торумор карда шуд. Баъди ин аз Хучанд бо сарвари раиси комитроияи уезди Хучанд Тихонов отряди 56 нафара ба сӯи Мастчоҳ роҳсипор гардид. Аз Самарканд низ ба сӯи Мастчоҳ отряди дигаре бо сарвари Н.А. Силченко ба роҳ баромад.

Бо мақсади пешгирӣ намудани хунрезӣ кумитаи ҳарбии инқилобии ӯротеппа қарор кард, ки бо қувваҳои зиддишӯравии Мастчоҳ роҳи мусолиҳаро пеш гирад. 30 ноябр дар деҳаи Овҷӣ гуфтушуниди тарафайн барпо шуда, сулҳ имзо гардид. Мастчоҳиён ваъда доданд, ки Ҳокимияти Шӯравиро эътироф намуда, ба хуруҷҳои зиддишӯравӣ хотима медиҳанд.

Барпо намудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Ашт

Бунёди Ҳокимияти Шӯравӣ на танҳо дар волости Ашт, балки Исфараю Қонибодом ҳам, ки ба вилояти Фарғона дохил мешуданд, аз воқеаҳои дар ин вилоят рӯйдода саҳт вобастагӣ дошт. То моҳи декабри соли 1917 аксари ноҳияҳои ин вилоят, аз ҷумла волостҳои номбурда, ба доираи идоракунии «Мухторияти Қўқанд» дохил мешуданд. Танҳо дар қонҳои неғти САНТО ва ангишти Шӯроб моҳи ноябр Ҳокимияти Шӯравӣ барқарор карда шуд. 6 декабр дар натиҷаи амалиётҳои қангии қисмҳои аскарони сурх маркази

вилояти Фарғона-шаҳри Скобелев (ҳозира шаҳри Фарғона) ба ихтиёри Ҳокимияти Шӯравии Туркистон гузашт.

6-7 декабр дар шаҳри Скобелев анҷумани шӯроҳои на-
мояндагии коргарон, аскарон ва мусулмонони вилояти Фар-
ғона барпо гардид. Ин анҷуман дар тамоми ҳудуди вилоят ба
ихтиёри Шӯроҳо гузаштани ҳокимиятро эълон кард. Вале ин
қарор (аз ноҳияҳои номбурда) танҳо дар ҳудуди волости Ашт
амалӣ гардид.

Зеро дар Ашт нуфузи «шӯрои исломия» ва «шӯрои ула-
мо» нисбатан суст буд. Ба ғайр аз ин волости Ашт аз маркази
мухториятчиён – шаҳри Қўқанд нисбатан дур буд. Амалӣ
намудани қарори анҷуман дар ҳудуди ин волост ба ягон хел
муқобилият дучор наомад. Ин маънои онро дорад, ки дар
волости Ашт бо вучуди нуфузи зиёд надоштани болшевикон
Ҳокимияти Шӯравӣ ба таври осоишта барқарор карда шу-
дааст. Волостҳои Исфараю Конибодом минбаъд ҳам дар
хайати Мухторияти Қўқанд то охири феввали соли 1918 мон-
данд.

**Барпо намудани
Ҳокимияти Шӯравӣ
дар болооби
Зарафшон**

Барпо намудани тартиботи шӯ-
равӣ дар мулкҳои болооби Зарафшон,
ки аз волостҳои Панҷакент, Фалғар,
Мастҷох, Искандарӣ, Моғиёну
Фороб, Октябрӯ ва Киштут иборат
буд, аз вазъияти Самарқанд саҳт
вобастагӣ доштанд. Аз волостҳои номбурда танҳо Мастҷох аз
ҷиҳати маъмури, ба воситаи Ёротеппа, ба уезди Хучанд дохил
мешуд. Волостҳои боқимонда якҷоя участкаи Панҷакентро
ташқил дода, ба ҳайати уезди Самарқанди вилояти Самарқанд
шомил буданд.

13 декабри соли 1917 дар шаҳри Самарқанд анҷумани II
шӯроҳои вилоятӣ ба кори худ шурӯъ намуд ва он дар тамоми
ҳудуди вилоят ба ихтиёри шӯроҳо гузаштани ҳокимиятро
эълон кард. Дар ҳамин моҳ кумитаи инқилобии Самарқанд
намояндагони Ҳукумати Муваққатино, ки ҳанӯз дар болооби
Зарафшон сарварони волостҳо буданд аз вазифаашон озод
карда, намояндагони худро барои бунёди Ҳукумати Шӯравӣ
фиристонд.

Ҳамин тавр моҳи декабри соли 1917 дар болооби Зарафшон, аз ҷумла дар волостҳои Панҷакент, Фалғар, Искандарӣ, Моғиёну Киштут, Фороб ва Офтобрӯ бе ягон муқобилияти ҷиддӣ Ҳокимияти Шӯравӣ барпо карда шуд.

Сарчашма:

Дар хитобномаи анҷумани II Умумирусиягии шӯроҳо «Ба коргарон, солдатҳо ва деҳқонон!», ки 25 октябри (7 ноябри) соли 1917 қабул гардидааст, аз ҷумла гуфта мешавад: «Ҳокимияти Советӣ ба ҳамаи халқҳо сулҳи фаврии демократӣ ва дар ҳамаи фронтҳо муторакаи фаврӣ таклиф мекунад. Вай бепул ба ихтиёри комитетҳои деҳқонон додани заминҳои помешикӣ, уделӣ ва монастириро таъмин менамояд, бо роҳи комилан демократикунонии армия ҳуқуқҳои солдатро ҳимоя мекунад, аз болои истехсолот назорати коргарӣ муқаррар менамояд, дар сари вақт даъват кардани Маҷлиси муассисонро таъмин менамояд, дар бораи ба шахрҳо расонда истодани ғалла ва ба қишлоқҳо расонда истодани заруртарин маводҳои зиндагӣ ғамхорӣ мекунад, ба ҳамаи миллатҳои сокини Русия ҳуқуқи ҳақиқии худмуайянкуниро таъмин менамояд». (*Нур.*: КПСС дар резолютсияҳо... Ҷилди 2. - Душанбе 1975 -с.11)

Санаҳои муҳим:

1917 – 25 октябр (7 ноябр) – ғалаби инқилоби Октябр дар Петроград.

1917 – 1 (14)ноябр – ғалабаи шӯриш дар Тошкент

1917 – 11 (24) ноябр – ба ихтиёри Шӯроҳо гузаштани ҳокимият дар Хучанд

1917 – 15-22 ноябр – анҷумани III Шӯроҳои намояндагии коргарон ва аскарони кишвари Туркистон. Ташкил ёфтани ҳокимияти шӯравии кишвар дар шакли Шӯрои Комиссарони Халқӣ.

1917 – ноябр-декабр – ба ихтиёри шӯроҳо гузаштани ҳокимият дар Ашт, Ўротеппа, Панҷакент, Фалғар, Искандарӣ, Моғиёну Киштут, Фороб ва Офтобрӯ

1918 – 14 феврал – ба солшумории григориянӣ гузаштани Русияи Шӯравӣ

1918 – 13 апрел – аз тарафи дружиначиён барҳам додани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Ҷротеппа

1918 – 10 июл – аз нав барқарор намудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Ҷротеппа

1918 – барҳам дода шудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Мастчоҳ

1918 – 30 ноябр – имзои сулҳ дар деҳаи Овҷӣ. Мувофиқи он аз тарафи мастчоҳиён эътирофи Ҳокимияти Шӯравӣ

Савол ва супоришҳо:

1) Дар бораи ғалабаи инқилоби Октябр дар Петроград чӣ медонед ва дар натиҷаи ғалаба ҳокимият ба ихтиёри кӣ гузашт? 2) Шӯриш дар Тошкент чӣ тавр ғалаба кард? 3) Дар Хучанд чӣ тавр ҳокимият ба ихтиёри Шӯроҳо гузашт? 4) Сарвари Шӯроҳои Хучанд дар ихтиёри кадом ҳизбҳо буд? 5) Дар Ҷротеппа Ҳокимияти Шӯравӣ чӣ тавр барпо карда шуд? 6) Дружиначиёни Ҷротеппа кӣҳо буданд ва онҳо чӣ меҳостанд? 7) Дар Мастчоҳ Ҳокимияти Шӯравӣ чӣ тавр барпо карда шуд? 8) Дар Ашт ҳокимият ба ихтиёри шӯроҳо кай ва чӣ тавр гузашт? 9) Дар маҳалҳои болооби Зарафшон Ҳокимияти Шӯравӣ кай ва чӣ тавр барпо карда шуд? 10) §§41 ва 42-ро такрор намоед.

§47 МУХТОРИЯТИ ҚЌҚАНД

Ба вучуд омадани масъалаи мухторияти Туркистон

Чуноне ки дар боло таъкид кардем, ақидаи мухторияти Туркистон дар байни зиёиёни кишвар ханӯз то барҳам хӯрдани ҳукумати подшоҳӣ вучуд дошт. Он пас аз шӯриши миллию озоди-хоҳии соли 1916 дар Осиёи Марказӣ ва махсусан баъд аз ғалабаи инқилоби буржуазию демократии (февралии соли 1917) Русия боз бештар паҳн гардид. Дар маркази ин ҳаракат ташкилотҳои шӯроӣ исломия, шӯроӣ уламо, инчунин ҷадидони Туркистон меистоданд, ки онҳо дар ҳаёти худ қисми бузурги зиёиёни бедоргаштаи кишварро муттаҳид мекарданд. Аммо

амалдорони Ҳукумати Муваққати Русия чандон тарафдори фавран ба Туркистон додани ҳуқуқи мухториятро надоштанд. Вале ин таклифро рад ҳам накарданд.

Моҳи сентябри соли 1917 дар шаҳри Тошкент анҷумани III мусулмонони кишвари Туркистон ба тарафдории мухторияти Туркистон қарор қабул кард. Дар анҷуман муносибати минбаъдаи Туркистону Русия низ муайян карда шуд. Мувофиқи он Русия танҳо муҳофизати сарҳади Туркистонро ба ӯҳда дошта ба корҳои дохилии он бояд даҳлат намекард. Барои ниғаждории оромии дохилӣ мухторияти Туркистон бояд кӯшунҳои худро ташкил меод. Бо андешаи мухториятхоҳон нуқтаи охирини ҳалли ин масъала Маҷлиси Муассисони Умумирусиягӣ ба ҳисоб меравад.

Тарафдорони мухторияти Туркистон пурра умед доштанд, ки Маҷлиси Муассисони Умумирусиягӣ қарори анҷумани III мусулмонони кишвари Туркистонро оид ба мухторият тасдиқ хоҳад кард. Вале инқилоби Октябр умеди онҳоро барбод дод. Ҳукумати Муваққати Русия, ки бо он тарафдорони мухторият ҳамкорӣ доштанд, сарнагун карда шуд. Дар Русия ба сари ҳокимият болшевикон омаданд.

Сабабҳои фаъолшавии мухториятхоҳон 2 (15) ноябри соли 1917 аз тарафи Ҳокимияти Шӯравӣ «Декларатсияи ҳуқуқи халқҳои Русия» ва 20 ноябр (3 декабр)-и ҳамон сол мурочиати он «Ба ҳамаи меҳнаткашони мусулмони Русия ва Шарқ» нашр гардид. Ин ҳуҷҷатҳо ба халқҳои собиқ мазлуми Русия ҳуқуқи мустақилии миллӣ, аз он ҷумла мухториятро дод. Вале амалӣ гардидани он ҳуҷҷатҳо аз мавқеъ ва кордонии ҳукуматҳои маҳаллӣ вобаста буд.

Аммо ҳукумати навтаъсиси шӯравии Туркистон ақидаи мухториятро рад накард, вале дастгирӣ низ нанамуд. Яъне ба ақидаи онҳо оид ба ин масъала ҳанӯз Туркистон гӯё барои чунин марҳамат омода набудааст. Чунин мавқеъ мухториятхоҳонро норозӣ намуд. Ба ақидаи онҳо ҳокимияти марказии шӯравӣ (яъне Федератсияи Русия) гӯё дар асоси он ҳуҷҷатҳо барои туркистониён ҳуқуқи мухториятро додааст, аммо ҳокимияти кишварӣ онро нахостааст. Бинобар ин мухториятхоҳони кишвар фаъолтар амал карданро зарур шумориданд.

**Анчумани мухториятҳо
дар Қўқанд, эълон
гардидани мухторияти
Туркистон**

26 ноябр (9-декабр)-и соли 1917 дар шаҳри Қўқанд анчумани IV таъчилии мусулмонони кишвар, бо иштироки 205 намоянда, ба кори худ шу-

рӯъ кард. Дар анчуман намояндагони гайримусулмон, аз ҷумла русҳо ва яҳудиҳо низ иштирок доштанд.

27 ноябр (10 декабр) анчуман мухторияти кишвари Туркистонро эълон кард. Дар қарори анчуман, аз ҷумла гуфта мешуд, ки «анчуман хоҳиши тамоми миллатҳои истиқоматкунандаи Туркистонро оид ба худмуайянкунӣ, ки инқилоби Бузурги Русия (яъне инқилоби Октябр – Н.Ҳ.) дод, ба инобат гирифта, Туркистонро ҳамчун сарзамини мухтор дар ҳайати Ҷумҳурияти Демократии Федеративии Русия эълон намуда (барои тасдиқ) ба Маҷлиси Муассисони Туркистон пешниҳод мекунад». Анчуман инчунин муҳофизати манфиати миллатҳои камшумори кишварро низ эълон намуд. Яке аз роҳбарони фаъоли ҳизби миллии қазокҳо «Алаш-Ордӣ», собиқ аъзои кумитаи туркистони Ҳукумати Муваққатии Русия, пантуркисти ашаддӣ Мустафо Танишбоев сарвари ҳукумати муваққатии Мухторияти Туркистон таъин гардид. Ба ҳайати ҳокимияти мухториятҳо намояндагони ширкатҳои машҳури тиҷоратию саноатӣ – Вадяев ва Потеляхов (ҳар ду намояндаи яҳудиёни маҳаллӣ) низ дохил шуданд. Мустафо Чокай нозири корҳои хориҷӣ таъин гардид.

Дар натиҷа, дар кишвари Туркистон ду ҳокимияти нав: ҳокимияти шӯравии Туркистон бо марказ дар Тошкент ва дигаре ҳокимияти мухторияти Туркистон бо марказ дар Қўқанд ба вуҷуд омад. Ҳокимияти охирин дар таърих бо номи «Мухторияти Қўқанд» маълум аст.

**Тезу тунд шудани
муносибатҳои
Ҳокимияти Шӯравии
кишвари Туркистон ва
мухториятҳо**

6 декабри соли 1917 дар мадрасаи Бекларбегии шаҳри кӯҳнаи Тошкент, бо ташаббуси шӯрои исломияи шаҳр чамъомади шаҳриён барпо гардид. Дар он қарор карданд, ки 13 декабр барои даст-

гирии ҳукумати мухториятҳо намоиш ташкил кунанд. Бо